

Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz.Peygamber'i (s.a.v) Anlamak

Selective - Critical Approach or True Understanding of the Prophet

Doç.Dr.İ.Hakkı ÜNAL

A.Ü. İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Üzerinden 14 asır geçmiş olmasına rağmen Hz.Peygamber'i doğru tanıyabilmek ve doğru anlayabilmek hâlâ önemli bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Bunu bir problem olarak takdim etmemizin sebebi, Hz.Muhammed ve onun sünnetiyle ilgili 14 asırlık muazzam bir literatürün hiç olmazsa zihinlerde tereddüt uyandıran bazı yönleriyle bir tahlil ve tenkide tabi tutulmaması, üstelik bu malzemeyi kullanarak Onu ve sünnetini tanıtmayı -ya da tanınmaz hale getirmeyi- ısrarla sürdüren kimselerin bulunmasıdır.¹ Biz bu makalemizde bazı örneklerden hareketle Hz.Peygamber'in konumu ve onu doğru anlamının önemi üzerinde duracak ve bu konudaki farklı anlayışların tarihi geçmişinden bazı kesitler sunarak birtakım önerilerde bulunacağız. Sunacağımız örneklerin ilk grubunda, Hz.Peygamber'in, hasâisinden sayılan nitelikleri ihtiva eden bazı rivayetleri tahlil ve tenkide tabi tuttuk. Bu rivayetler yer aldıkları kaynaklardan Türkçeye aktarılmassa, daha da vahimi halkın istifadesine sunulan bazı fıkıh ve hadis kitaplarında çeşitli tevillerle ballandıra ballandıra anlatılmassa belki de bu tür nakillere temas etmeyi gerekli görmezdik. Ancak halka hizmet ettiği inancında olan fakat sapla samanı birbirine karıştırdığı için birçok müslümanın Hz.Peygamber hakkındaki nezih itikadını zedeleyen bazı insanların bu tehlikeli girişimleri karşısında, doğal olarak meselelerin kühüne vâkif olmayan halkımızı ve bazı ilgilileri uyarmayı dini bir görev kabul ettik.

İkinci ve üçüncü örneklerimizi hadis rivayetleri konusunda benimsediğimiz seçmeci ve eleştirel yaklaşımını yansıtmak amacıyla seçtik. İlki, sünnet -bidat karşıtlığı konusunda neredeyse tartışmasız bir ölçü olarak kabul edilen ve İslam âleminin her yerinde çeşitli vesilelerle sık sık tekrar edilen meşhur bir hadistir. Diğeri ise hadiste israiliyyat katkısını göstermesi bakımından ilginç olduğu kadar, ilk yazılı hadis belgelerinden günümüze kadar sağlam bir isnadla ulaşması yönünden de dikkat çekici bir haberdir.

ÖRNEKLER

I

Günümüz İslam bilginlerinden Ürdünlü Vehbe ez-Zuhaylî Türkçe'ye **İslam Fıkıhı Ansiklopedisi** adıyla çevrilen **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû** isimli hacimli eserinin necaset bölümünde şöyle bir dipnota yer verir:

"Peygamber (s.a.v.)'in kan, irin, kusmuk, dışkı, sidik, mezy ve vedy gibi atıkları temizdir. Çünkü el-Bereke el-Habeşiyye, Peygamber (s.a.v.)'in idrarını içince O, "karnına asla ateş dokunmayacak" buyurdu. Dârekutnî bu rivayete sahihtir" dedi. Ebu Taybe'de Peygamber (s.a.v.)'in, hacamat yoluyla alınan kanını içmiş, Resûlullah (s.a.v.) de ona, "kanım kanına karışana ateş dokunmaz" demiştir.²

Concordance'in fihristini verdiği meşhur dokuz hadis mecmuasında bulunmayan bu rivayetlerden birincisi, Hâkim Neysâbüri'nin (ö.405) **el-Müstedrek ale's-Sahihayn** isimli eserinde bazı farklılıklarla mevcuttur.³ Suyûti (ö.911) **el-Hasâisu'l-Kubrâ**'sında bu hadisi, el-Hasen b. Süfyan (ö.303) ve Ebû Ya'lâ (ö.307)'nin **Müsnedlerinde**, Dârekutnî (ö.385) ve Ebu Nuaym (ö.430)'n'da eserlerinde tahrir ettiklerini belirtmektedir.⁴ Kastallânî (ö.923) bunlara Taberânî (ö.365)'yi de ilave eder.⁵ Dârekutnî'nin bu hadisi sahih saydığı belirtilmesine rağmen⁶ **İlel**'inde bu rivayetin muztarib olduğunu ve Ebû Malik en-Nehaî'den gelen tarîkının zayıf olduğunu söylediği kaydedilir.⁷

Hâkim'in **Müstedrek**'inde sözkonusu rivayet şu şekilde yer alır: "Bize, Ahmed b. Kâmil el-Kâdî (el-Bağdâdî) haber verdi. Ona Abdullah b. Rûh el-Medâinî, ona Şebâbe (b. Sevvar el-Medâinî), ona, Ebu Mâlik en-Nehaî nakletti. O, Ebu Mâlik el-Esved b. Kays el-Küffî'den, o, Nubeyh (b. Abdillah) el-Anezî'den, o da Ümmü Eymen (r.a.)'den rivayet ettiler. Ümmü Eymen şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.v.) geceleyin kalkıp evin köşesindeki bir çömleğe bevletmiş. Gece kalktım, susamıştım. Farkına

¹Örnek için bkz. Mustafa Varlı- Fehremez Sercan, **Kaynaklarla Peygamberimiz Hz.Muhammed (s.a.v.)'in Mucizeleri, Vasıfları, Hususiyetleri**, İstanbul 1991; İbrahim Bayraktar, **Değişik Yönleriyle Hz.Peygamber (s.a.v.)**, İzmir 1993.

²Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû**, I-VIII, 3.baskı, (Dırmaşık 1989), I/152 (Türkçesi: **İslam Fıkıhı Ansiklopedisi**, I/109, 2 no'lu dipnot).

³el-Hâkim en-Neysâbüri, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn** I-IV, (Beyrut, t.y.) IV/63-64.

⁴Celalüddin es-Suyûti, **el-Hasâisu'l-Kubrâ** I-III, I/177.

⁵Kastallânî, **el-Mevâhibu'l-Ledunniyye** III/317.

⁶Zuhaylî, **A.g.e.**, I/152, 2 no'lu dipnot.

⁷el-Mevâhib, II/318, 1. dipnot.

varmadan çömlektekini içtim. Sabahleyin Nebi (s.a.v.), "ey Ümmü Eymen! Şu çömlüğü al içindekini dök" dedi. "Allah'a yemin olsun ki ondakini içtim" dedim. Resulullah (s.a.v.) dişleri görünecek şekilde güldü ve "bundan sonra karnın asla ağrımaz" buyurdu.⁸

Bu haberin isnadında üç yerde geçen "an" lafzi senedin kopuk olabileceğine delâlet etmekle beraber, rivayeti değerlendirmeye geçmeden önce ravileri hadis kriteri yönünden kısaca tanıyalım:

1. **Ahmed b. Kâmil el-Kâdî el-Bağdâdî:** Darekutnî zayıf (leyyin) ve mütesâhil (gevşek) olduğunu, hıfzına dayandığı için vehim (hata) yaptığını söyledi.⁹

2. **Abdullah b. Ruh el-Medâinî:** Sadûk (doğru sözlü)¹⁰

3. **Şebâbe b. Sevvâr el-Medâinî:** (ö.205) Güvenilir, mürcî. Ebû Hâtîm, "onunla ihticac olunmaz" diyor. Ahmed b. Hanbel ise ircadan dolayı onu terkettiğini söylüyor.¹¹

4. **Ebû Malik en-Nehâî** (Abdumelik b. Huseyn): Zayıf.¹²

5. **el-Esved b. Kays el-Kûfî:** Sika (güvenilir).¹³

6. **Nubeyh b. Abdillâh el-Anezî:** Tabiinden, sika. Leyyin diyenler de var.¹⁴

7. **el-Bereketü'l-Habeşiyye** (Ümmü Eymen): Sahabî.

Ümmü Eymen Peygamber'imizin hanımı Ümmü Habibe binti Süfyan'ın hizmetçisiydi. Hz.Peygamberle evlenen Ümmü Habibe Habeşistandan dönerken onu da yanında getirdi. Ümeyme binti Rukayka¹⁵ hadisinde, Hz.Peygamber'in bevlini içtiği bildirilen kadın budur.¹⁶

İbn Abdilberr (ö.463) olayı şöyle anlatır: "Yahya b. Main, Haccac (b. Muhammed)'den, o İbn Cüreyc'den, o Hukeyme binti Ümeyme'den o da annesi Ümeyme binti Rukayka'dan nakletmiştir:¹⁷ "Nebi (s.a.v.) ağaç bir kaba bevleler ve onu divanın altına koyardı.¹⁸ Bir gece baktı ki kabin içinde birşey yok. Ümmü Habibe'ye hizmet eden Bereke isminde bir kadın vardı. Ümmü Habibe onu Habeşistan'dan getirmişti. Hz.Peygamber ona, kabin içindeki idrarı ne yaptığını sordu. "İçtim ya Resulallah" dedi.¹⁹ İbn Hacer (ö.852) bu rivayeti Abdurrezzak (ö.211)'in **Musannaf**'ından İbn Cüreyc tarikiyle nakleder.²⁰ İbnü'l-Esir (ö.630) bu rivayetin devamında Hz.Peygamber'in; "ateşten sakınmış oldun" dediğini ilave eder.²¹ Başka bir yerde de "karnın asla ağrımaz" ifadesine yer verir.²²

İbn Abdilberr rivayeti verdikten sonra buradaki Bereke'nin, Peygamberimize, annesi Âmine'den intikal eden ve yetişmesinde emeği geçen hizmetçisi Ümmü Eymen olduğunu zannettiğini söylemektedir.²³ İbn Hacer'e göre ise İbn Abdilberr iki kadını karıştırmıştır. Olayın kahramanı, Ümmü Habibe'nin hizmetçisi olan Bereke'dir. Karıştırmaya her ikisinin de aynı ismi ve künyeyi taşımaları yol açmıştır. Üstelik, İbn Abdilberr'in iddia ettiği gibi meşhur Ümmü Eymen Habeşistana hicret

etmemiş, kocası Zeyd b. Harise'yle birlikte Hz.Peygamber'in hizmetinde bulunmuştur.²⁴

Bu açıklamalara rağmen olayın kahramanının hangi Ümmü Eymen olduğu kesinlik kazanmış değildir. Hem İbn Abdilberr, hem İbnü'l-Esir, hem de İbn Hacer tereddütlerini izhar etmektedirler.²⁵

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Hz.Peygamber'in hizmetçisi Ümmü Eymen'in terceme-i halinde bu olay hiç zikredilmediği gibi²⁶ Ümeyme binti Rukayka'nın terceme-i halinde de ondan nakledilen bevl rivayetine hiç yer verilmemiştir.²⁷ Ümmü Habibe'yi tanıtan kısımda ise hizmetçisi Bereke'den hiç bahsedilmemektedir.²⁸

Olayı anlatan rivayetin her iki tarafında hem ittisal hem de bazı ravilerin güvenilirliği açısından problemler varsa da²⁹ burada üzerinde durmak istediğimiz husus, meşhur hadis kaynaklarında ve **Tabakâtü İbn Sa'd** gibi ilk devir tabakât kitaplarında yer almayan sahabe tabakâtlarında ise çelişkili ve tereddütlü anlatımlarla yer verilen bir rivayetin geçmişte ve günümüzde bazı eserlerde adeta tartışmasız bir kesinlikle sahih kabul edilmesi ve bundan akla hayale gelmedik hükümler üretilmesidir.

8el-Müstedrek, IV/63-64. Ayrıca bkz. İbn Hacer, **el-Metâlibu'l-Âliye** 4/21-22 (**Bezzardan**); Suyûtî, **Hasâis**, I/177; **el-Mevâhib**, II/317. Son iki kaynaktaki İbn Cüreyc'den nakledilen diğer bir tarikata Hz.Peygamber'in "sihhat olsun ey Ümmü Yusuf" dediği, onun da ölene kadar hiç hastalanmadığı bildirilir.

⁹Ahmed b. Osman ez-Zehbî, **Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, I-IV, 1.baskı, (Kahire-1993), I/129.

¹⁰**Mizan**, II/261.

¹¹**Mizan**, II/260.

¹²**Mizan**, IV/567.

¹³Ahmed b. Osman ez-Zehbî, **el-Kâşif** I-III, 1.baskı, (Beyrut 1983), I/80.

¹⁴**Mizan**, IV/245.

¹⁵Hanım sahabî. Bkz. İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed el-Cezeri, **Üsdü'l-Gâbe**, VII/27-28; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, I-IV, (Beyrut 1328 baskısından ofset) IV/240.

¹⁶el-İsâbe, IV/249.

¹⁷Bu tarihteki ravilerin değerlendirilmesi şöyledir: **Yahya b. Main** (ö.233): Sika, hafız, (**el-Kâşif**, III/235); **Haccac b. Muhammed** (ö.206): Sika. (**Mizan** I/464); **İbn Cüreyc** (ö.180): Sika, tedlis yaptığı da söyleniyor. (**Mizan**, I/464); **Hukeyme binti Umeyme**: Tabiinden. Zehbî meçhul kadınlar içinde zikrediyor. (**Mizan**, 4/606); **Umeyme binti Rukayka**: Sahabî (**Üsdü'l-Gâbe**, VII/27-28; el-İsâbe, IV/240). İsnadın iki yerinde kopukluğa delalet eden "an" lafzi geçmektedir.

¹⁸Rivayetin buraya kadar olan bölümü Ebu Dâvud ve Nesâî'nin "**Sünen**"lerinde de yer alıyor. **Ebu Davud**, Tahâre, 13; **Nesâî**, Tahâre, 28.

¹⁹İbn Abdilberr en-Nemerî, **el-İstiâb fi Marifeti'l-Ashab** (el-İsâbe'nin kenarında) IV/251.

²⁰Abdurrezzak'ın "**Musannaf**"ında bu rivayete rastlayamadık.

²¹**Üsdü'l-Gâbe**, VII/28.

²²**A.g.e.** VII/303.

²³**el-İstiâb**, IV/251.

²⁴**el-İsâbe**, IV/249-250.

²⁵Bkz. **el-İstiâb**, IV/251; **Üsdü'l-Gâbe**, VII/303; **el-İsâbe**, IV/433.

²⁶İbn Sa'd, **Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr**, VIII/223-26.

²⁷**A.g.e.**, IX/255-256.

²⁸**A.g.e.**, VIII/96-100.

²⁹Bir tarihinin değerlendirmesi için bkz. Muhammed Abdulhayy el-Kettânî, **et-Terâtibü'l-İdariyye** (Türkçesi: **H.z.Peygamber'in Yönetimi**, çev. Ahmet Özel I-III, İstanbul-1990), I/189.

Buhârî ve Müslim'in muhtemelen sahih bulmadıkları veya zikretmeyi uygun görmedikleri için eserlerine almadıkları bu rivayetin, bir bakıma onların zeyli sayılabilecek Hâkim Neysâbü'rî'nin **el-Müstedrek**'inde zikredilmesi dikkat çekicidir. Çünkü Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyan hadisleri topladığı iddiasındadır.³⁰ Ancak birçok zayıf ve mevzû hadise yer verdiği için de eleştirilmiştir.³¹

Müstedrek de yer alan sözkonusu rivayet, sahih olması halinde, yanlışlık sonucu ortaya çıkan tesadüfî bir olayın tasviri gibi görünmektedir. Bu olaydan haberdar olan Hz.Peygamber gayri ihtiyarî gülümsemekte ve "bundan sonra karnın dert görmez" diyerek adeta Ümmü Eymen'e espri yapmaktadır.

Bu espride, o dönemde, özellikle karın hastalıklarının tedavisinde insan ve hayvan idrarının gözde bir ilaç olarak kullanıldığı hususuna işaret vardır.³² Nitekim diğer bazı rivayetlerde Hz.Peygamber'in deve idrarıyla tedavi tavsiyesinde bulunduğu bilinmektedir.³³ Abdurrezzak b. Hemmam (ö.211)'in "zaruretten dolayı ruhsat" olarak nitelediği bu tavsiyeler, Hz.Peygamber'in mahalli bilgi ve tecrübesinden kaynaklanmaktadır. Hiçbir ilahi ve kutsal yönü olmadığı gibi sünnet olarak kabul edilip uyulması da gerekli değildir. Nitekim Ebû Hanife böyle bir uygulamayı hoş karşılamamış ve sözkonusu rivayetleri delil almamıştır.³⁴

Yanlışlık sonucu ortaya çıkan idrar içme olayında da Hz.Peygamber'in bir insan olarak yapılan yanlışlığa gülmesi ve bir espriyi bu hatayı yapanın gönlünü almasından, Hz.Peygamber'in idrar ve dışkısının temiz olduğu sonucunu çıkartmak için herhalde iyi bir fakih (!) olmak gerekir. Üstelik **Müstedrek**'de yer alan rivayette Hz.Peygamber'in Ümmü Eymen'e idrar dolu kabı alıp dışarı dökmesi emri varken adeta "al bunu iç, şifa olsun" demiş gibi bir hükme varmanın mantığını anlamak mümkün değildir.

Ne varki Zuhayfî bu konuda yalnız değildir. Kendisinin de dayanağı olan geçmiş bazı alimlerimiz hüküm istinbatındaki maharetlerini ortaya koyarak bu konuda her türü ihtimali değerlendirmişlerdir. Mesela Kadı İyaz (ö.544)'a göre "Hz.Peygamber'in idrarı temizdi. Çünkü o, içene "ağzını yıka" demediği gibi, "bir daha böyle birşey yapma" da dememiştir.³⁵

Malikî olan Kâdi İyaz, Hz.Peygamber'in bevl ve dışkısının temiz olduğuna bazı şafîî alimlerin de kâil olduklarını belirtmiştir.³⁶ Gerçektende, Şafîî alimlerin bu konudaki hassasiyetleri dikkat çekicidir. Zira Nevevî (ö.676), İbn Hacer el-Askalânî (ö.852), Suyûtî (ö.911) ve el-Kastallânî'de (ö.923) aynı görüştedirler.³⁷

Nitekim Şafîî İbn Hacer el-Heytemî (ö.973), su içen kimseye "sıhhat olsun" deme konusunda şöyle demektedir: "Bunun bir mesnedi olduğunu söylemek mümkün olup, Allah Resûlunun, bevlini içen Ümmü Eymen'e, "sıhhat olsun ey Ümmü Eymen, artık senin karnına ateş girmez" sözleri delil olarak gösterilebilir. Bizim imam-

³⁰Bkz. **el-Müstedrek** I/2,3.

³¹Eleştiriler için bkz. Zehebî, **Tezkiretu'l-Huffâz** I-IV, 3.baskı, (Haydarabad, 1375), III, 1042, 1045; Hatib Bağdâdî, **Târihu Bağdâd**, I-IVX, 1349, V/474; Abdulhayy el-Leknevî, **el-Ecvibetu'l-Fâdila** (Haleb 1964), 83-86; **Muhammed Enver el-Keşmirî**, **Fezû'l-Bârî ala Sahihî'l-Buhârî** I-IV, Beyrut I/36-37.

³²Bevl(İdrar)'ın faydaları ve hangi hastalıklar için kullanıldığı hakkında bkz. İbn Sîna, **el-Kânûn fi't-Tıbb (Kitabu'l-Edviye el-Müfrede ve'n-Nebâtât)** Şerh ve Tertib: Cebran Cebbûr, (Beyrut 1986), 107.

³³Bkz. Abdurrezzak b. Hemmam, **el-Musannaf** I-XI 2.baskı (Beyrut 1983), IX/258-260; Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, **el-Musannaf**, I-XV, 1.baskı, (Bombay-1980) VII/433-34.

³⁴İbn Ebî Şeybe, **el-Musannaf**, XIV/198.

Yeri gelmişken burada şu hususa işaret etmekte fayda vardır. "Tıbb-ı Nebevî" olarak tanımlanan Hz.Peygamber'in tedavi ve halk sağlığıyla ilgili tavsiyelerinin ilahi kaynaklı olduğunu ve bunlarda herhangi bir yanılmanın olamayacağını savunan kimseler geçmişte de, günümüzde de mevcuttur. Meselâ Hanbelî alimlerden İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751) şöyle der: "Peygamber (s.a.v.)'in tıbbî, tabiblerin tıbbî gibi değildir. Çünkü Peygamber tıbbî, kesindir, katidir, ilahîdir, vahiyden, nübüvvet nurundan ve kamil akıldan sadır olmuştur. Başkalarının tıbbî, çoğunlukla, zan, tahmin ve tecrübedir. Birçok hastaların nebevî tıbbdan fayda gördükleri doğrudur. Çünkü, bundan, onu tam bir iman ve izân ile kabul edenler ve bu yolla şifa bulacağına inananlar fayda görür. Kur'an'da kalbeler şifadır ama, onu böyle kabul etmeyenlere şifa vermez. Bilakis münafıkların küfrünü ve hastalıklarını artırır. Kalblerine şifa vermediği gibi bedenlerine de şifa vermez. Kur'an nasıl temiz ruhlara ve diri kalbeler şifa veriyorsa, nebevî tıbbda sadece temiz bedenlere münasibtir. İnsanların nebevî tıbbdan yüz çevirmeleri bizatihi şifa olan Kur'an'dan şifa istemekten yüz çevirmeleri gibidir. Bu, ilaçdaki kusurdan değil, hastanın tabiatının pisliğinden, hastalık mahallinin bozukluğundan ve ilaç kabul etmeyişindedir." (İbn Kayyim el-Cevziyye, **Za'du'l-Meâd**, IV/35-36).

Mehdî b. Ali b. İbrahim (ö.815) isimli Yemenli bir alim de konuyla ilgili kitabında şunları söyler: "Bilki tıbb-ı nebevî tabiblerin tıbbına benzemez. Çünkü kaynağı ilahi vahydir. Diğer tıp ise zan ve tahmine dayandığı için hata edilebilir. Tıbb-ı Nebevî ile kanaat getirmeyen kimse imanının noksanlaştığını kesin olarak bilmelidir. Tıbb-ı Nebevîyi inançla uygulayan kimse ise birçok faydalar temin eder." (**er-Rahme fi't Tıbb ve'l-Hikme** isimli eserden nakleden Mahmud Denizkuşları, **Kur'an-ı Kerim ve hadislerde Tıp**, 161-162).

Bu konuda bir çalışması olan günümüz akademisyenlerinden Mahmud Denizkuşları da, Tıbb-ı Nebevî'nin vahiy kaynaklı olduğu görüşündedir: "Şayet tedavi hatalı olsa idi Hz.Peygamber uyarılırdı. Çünkü o, vahyin kontrolü altındadır." A.g.e., 26, 28 vd.

Tıbb-ı Nebevî'ye çok önem atfeden İbrahim Canan'a göre sahih rivayetlere dayalı tıbb-ı Nebevî örneklerinin isabeti tartışılmaz. Zira "Resulullah her meselesinde vahye müstenid idi veya ikaz ve irşad-ı ilahinin garantisi altındadır." (İ.Canan, **Hadis Ansiklopedisi**, 11/139). Bu konuda farklı düşünen İbn Haldun'a göre ise Tıbb-ı Nebevî, bedevî Arabların gelenek ve göreneklerinden tevarüs ettikleri uygulamalardır, vahiy değildir. Hz.Peygamber'in ahalinden bahseden hususlar ise âdet ve (insanî) cıbilliyet gereğidir. Yoksa amel edilmesi zorunlu (meşru) kılınmış şeyler değildir. Çünkü Hz.Peygamber bize tıbbî ve diğer adetleri tanıtmak için değil, şeriati öğretmek için gönderilmiştir (İbn Haldun, **Mukaddime**, 493-494).

Hz.Peygamber'in, kendi dönemine ve içinde yaşadığı topluma ait geçmişten intikal eden bilgi ve tecrübeyle dayanarak yapmış olduğu tavsiyelerin halk sağlığı bakımından pratik değeri bulunanların kabul ve tatbiki mümkün olmakla beraber, modern tıp ilminin kabul edemeyeceği hatta zararlı sayacağı hususları, Hz.Peygamber'den geliyor diye savunmanın ne Kur'anla ne Sünnetle bağdaşır tarafı vardır. Ebû Hanife idrar içmeyi kerih görürken, Hz.Peygamber'in tatbikatını inkar etmemiş, fakat böyle bir tedavi yöntemini kendi adına hoş görmemiştir. Bugün de ilmi gelişmeler karşısında geçersiz hale gelmiş tıbb-ı nebevî örnekleri kaynaklarımızda mevcuttur. Meselâ, sahabî Esâd b. Zürrâre hicretten kısa bir süre sonra difteri veya kızıl (zühba) hastalığına yakalanınca, Hz.Peygamber dağlanmasını emretmiş, bir rivayete göre de bizzat kendisi Esâd'ın şişen boğazını iki defa dağlamıştır. Bu sırada Yahudilerin, "eğer Muhammed gerçekten Peygamberse arkadaşını iyileştirsin" demeleri üzerine Hz.Peygamber, "ona doğrudan fayda veya zarar veremeyeceğini" söyleyerek kendisinde insanüstü bir güç olmadığını belirtmek istemiştir. Nitekim Esâd b. Zürrâre kısa bir süre sonra bu hastalıktan vefat etmiştir. (İbn Sa'd, **Tabakât**, III/610-611; Ahmed b. Hanbel, **Müsned** I-VI, Çağrı Yayınları, (İstanbul 1982), IV/138).

³⁵Kâdi İyaz, **eş-Şifâ bi Târifi Hukûkî'l-Mustafa**, I/95.

³⁶A.g.e. I/88.

³⁷el-Kastallânî, **el-Mevahibu'l-Ledunniyye**, II/318.

İarımızdan çoğuna göre tercih edilen görüş Resulullah'ın atıklarının temiz ve bevlinin de şifa olduğudur."³⁸

Bu konuda farklı düşünen Mâlikî İbnu'l Hâc el-Abderî **el-Medhal** isimli eserinde şöyle der: "İçmeyi bitiren kimseye söylenen "sıhhat olsun" sözü her ne kadar güzel bir dua ise de içme münasebetiyle söylenmesinin adet haline getirilmesi bidattir. Eğer Hz.Peygamber'in, bevlini içtiği sırada Ümmü Eymen'e, "sıhhat olsun sana ey Ümmü Eymen, ateş senin karnına asla girmez" dediği ileri sürülecek olursa bu, bu konuda delil olamaz. Çünkü burada içilen, su değil bevldir. O da içilince zarara yol açar. Bu sebeple Hz.Peygamber (s.a.v.) kedisinden başkasının bevli içildiğinde normal olarak meydana gelmesi muhtemel zararı ondan def için "sıhhat olsun" buyurmuştur."³⁹

Bu yoruma tahammül edemeyen İbn Hacer el-Heytemî, kılı kırk yaran bir tefakkukla "**et-Terâtibu'l-İdariyye**" müellifini hayran bırakan⁴⁰ şu açıklamayı yapar: "O, kendi bevlini içen kimseye bunu söylerse, su içen kimseye onun sözünün aynısını söylemeyi buna kıyas etmek bidat olmaz. Resûlullah (s.a.v.)'dan bu olay dışında bu sözün naklolunmadığı da ileri sürülemez. Çünkü bize göre Resûlullah'a (s.a.v), teşri maksadıyla yaptıklarında iktida için bu fiilin ondan tekerrürü şart olmayıp bu davranışın kendisinden bu olaydaki gibi bir defa olsun sadır olması yeterlidir. Hem açıktır ki bu olay dışında bir naklin mevcut olmayışı bunun Resûlullah'dan sâdir olmadığını göstermediği gibi bu, nakli için öyle fazla sebepler olabilecek bir husus da değildir. Bizim, "Resûlullah (s.a.v.)'in bevli şifâdır" sözümüzle, "bunda delil yoktur, çünkü burada sözkonusu olan içilecek birşey değil bevldir. O da içildiğinde zarara yol açar. Bu sebeple Resûlullah (s.a.v.) kendisinden başkasının bevli içildiğinde normal olarak meydana gelmesi muhtemel zararı ondan def için "sıhhat olsun" buyurmuştur. Bu da su içmenin aksine bir dua ve ihbarı tazammun eder" şeklindeki bir iddia da bertaraf edilmiş olur. Bu itirazı ileri süren kimsenin "ondan husûle gelecek zararı kendisinden def için..." sözü Allah Resûl'ünün (s.a.v.) bevlinin Ümmü Eymen ve başkaları tarafından şifa kabul edilmiş olması ve Ümmü Eymen'in de onu içmekle şifadan başka birşey kasdetmemesi ile reddedilir ve böylece bütün söyledikleri bertaraf edilmiş olur"⁴¹

Bu ince tahlili okuduktan sonra, olayın olabilirlik ihtimalini düşünerek yaptığımız yukarıdaki açıklamalar ışığında "eyne's-serâ ve eyne's-süreyyâ" demekten başka çaremiz yoktur.

Kastallânî (ö.923)'nin Nevevî'den (ö.676) nakline göre, bevli içme hadisi sahih olduğuna göre bu, Hz.Peygamber'in bütün atıklarının temiz olduğunu kıyasen söylemeğe yeterli bir delildir.⁴²

Ayrıca Kastallânî, Aynî'ye (ö.855) atfen fakat kaynak göstermeden Ebû Hanife'nin de bu görüşte olduğunu kaydetmiştir ki⁴³ kanaatımızca bu bir yakıştırmadır ve bu konuda bir görüş birliği sağlama çabalarının ürünüdür.

Görüldüğü üzere bazı alimlerimize göre mesele, Hz.Peygamber'in atıklarının temizliği meselesi değildir.

Bu zaten müsellemdir.(!) Yapılacak iş mevcut rivayetlerin inceliklerinden yeni hükümler elde etmektir.

Zuhaylî'nin ikinci olarak zikrettiği Ebû Taybe (Nafiu'l-Haccâm)'nin⁴⁴ Hz.Peygamber'in hacamat kanından içtiği ve Resûlullah'ın da "kanım kanına karışana ateş dokunmaz" dediği belirtilen rivayete gelince⁴⁵ meşhur hadis mecmualarından hiçbirisinde yer almayan bu haberin kaynağı konusunda müellif bir açıklama yapmamıştır.⁴⁶ İsminin Nafi veya Meysere olduğu bildirilen ve Peygamberimize de birçok defa hacamat yaptığı kaynaklarda zikredilen Ebû Taybe bu iş dolayısıyla kendisine Hz.Peygamber tarafından ödenen ücret münasebetiyle mevzu bahis edilmiş bir kimsedir.⁴⁷ Bu kaynakların hiçbirinde bu zâtın Hz.Peygamber'in kanını içtiği bildirilmemiştir. Hz.Peygamber'in kan aldırmasıyla ilgili rivayetlere topluca yer veren İbn Sa'd, Ebû Taybe'nin Hz.Peygamber'e hacamat uyguladığına dair rivayetleri naklederken karşılığında aldığı ücretleri de belirtmiştir.⁴⁸ Bir defasında hacamat olurken yanına giren bir bedevi ilk defa gördüğü bu olay karşısında korkmuş ve Hz.Peygamber'in ücret vermesi üzerine de, "derini kesen bu adama ne diye para veriyorsun?" diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir. Hz.Peygamber de bu işlemin hacamat olduğunu ve bunun en iyi tedavi yöntemlerinden biri olduğunu bedevîye izah etmiştir.⁴⁹

Bu rivayetler arasında Hz.Peygamber'in, hacamat kanının gömülmesini emrettiği hatta bir adama, "onu gömki köpekler arayıp çıkarmasın" dediği nakledilmektedir.⁵⁰ Köpeklerin bile içmesini arzu etmediği hacamat kanının insanlar tarafından içilmesini tasvib ettiği şeklinde Hz.Peygamber'e isnad edilen rivayetleri ona karşı yapılan bir cüretkarlık olarak kabul etmek gerekir.

Yine bazı kaynaklarımızda yer alan Malik b. Sinan'ın⁵¹ Uhud'da yaralanan Hz.Peygamber'in yüzündeki kanı emerek yutmasını, "sana asla ateş dokunmaz" diyerek tecviz ettiği,⁵² kimsenin görmediği bir yere dökmesini istediği hacamat kanını içtiğini öğrenen Abdullah b. Zübeyr'e de "Artık insanların senden senin

³⁸İbn Hacer el-Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye** (Kahire, 1357) IV/117'den naklen, Muhammed Abdulhayy el-Kettanî, **H.z.Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtibu'l-İdariyye)** (Çev: Ahmet Özel) I/191.

³⁹İbnu'l-Hâc, **el-Medhal**'den naklen, **H.z.Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtib)**, I/190.

⁴⁰**H.z.Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtib)** I/191.

⁴¹İbn Hacer el-Heytemî, **el-Fetâvâ** IV/117'den naklen, **H.z.Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtib)** I/191-192.

⁴²**el-Mevâhib**, II/318.

⁴³**A.g.e.**, II/318.

⁴⁴Bilgi için bkz. **Üsdu'l-Gâbe**, VI/183; **el-İsâbe**, IV/114-115. İnceleyeceğimiz rivayet bu kaynaklarda mevcut değildir.

⁴⁵**Zuhaylî**, I/152, (2. dipnot).

⁴⁶Rivayet için bkz. **el-Mevâhib** II/318. (Burada haberin zayıf olduğu kaydediliyor).

⁴⁷Bkz. İbn Sa'd, **Tabakât**, I/443 vd; **Buhârî**, **Buyu'**, 39,95; **İcâre**, 17; **Müslim**, **Müsâkât** 62, **Selam**, 72; **Ebu Davud**, **Buyu'**, 39.

⁴⁸İbn Sa'd, **Tabakât**, I/443 vd.

⁴⁹**A.g.e.** I/444.

⁵⁰İbn Sa'd, **Tabakât**, I/448.

⁵¹Bilgi için bkz. **Üsdu'l-Gâbe** V/27; **el-İsâbe** III/345-46.

⁵²Hâkim, **el-Müstedrek**, III/563; **eş-Şifâ**, I/89; **el-Mevâhib** II/316.

de insanlardan çekeceğin var" diyerek onun içtiği bu kandan dolayı kuvvet kazanmış olduğuna işaret ettiği⁵³ nakledilmektedir.

Mâlik b. Sinanla ilgili haber Vakidî (ö.207)'nin **Megâzi**'sinde⁵⁴ ve İbn Hişam (ö.218)'in **Sîre**'sinde⁵⁵ yer almaktadır. Ancak bu haber İbn Hişam'ın temelini oluşturan İbn İshak'ın (ö.151) **Sîre**'sinde bulunmadığı gibi, Vakidî'nin kâtibi olan İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında da mevcut değildir.

İbn İshak'ın **Sîre**'sinde Hz.Ali'nin, bir kap su getirerek Hz.Peygamber'in yüzündeki kanı yıkadığı zikredilirken⁵⁶ İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında, Ebu Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'in Hz.Peygamber'in yarasından akan kanı yıkadığı ve Resulullah'ın da, "Peygamberlerine bunu yapan bir kavim nasıl felah bulur?" dediği nakledilir.⁵⁷ Yine **Tabakât**'da ve Buhârî'nin **Sahih**'inde dişi kırılan ve yüzü yaralanan Hz.Peygamber'in yarasını, kendisine su döken Hz.Ali'nin yardımıyla kızı Hz.Fatıma'nın yıkadığı, kanın artması üzerine de Fatıma'nın yaktığı bir hasır parçasını babasının yarasına bastırarak kanı durdurduğu zikredilir.⁵⁸

Ebû Saîd el-Hudrî'nin babası olan Mâlik b. Sinan'ın bu savaşta şehit olduğu hususunda bütün kaynaklar mütefikdir. Hz.Peygamber'in yaralanması da savaşın müslümanların aleyhine döndüğü sonlarına doğru vukubulmuştur. Böyle dar bir zamanda ve çok muhtemelen kendisi de o esnada şehit düşmüş bir sahâbî'nin böyle bir fiili gerçekleştirmesi ve Hz.Peygamber'in de aynı olay için iki değişik beyanda bulunması muhtemel görünmemektedir. Üstelik o hengamede, Mâlik b. Sinan'a "kanı içtin mi?" diye sorulup onun da "içtim" dediğinin belirtilmesi bir mizansenî akla getirmektedir. Ayrıca bu rivayet, Hz.Peygamber'in yaralanması ve yarasının temizlenmesi ile ilgili biraz önce zikrettiğimiz daha sağlam kaynaklarda yer alan diğer rivayetlerle çelişmektedir. Zehebî de Ebû Sâid el-Hudrî kanalıyla gelen bu haberin isnadının karanlık olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ Yine Siyerle ilgili kitaplarda belirtildiği üzere, savaşın en kızgın döneminde Hz.Peygamber'in etrafında toplanıp ona siper olan 15 sahâbî arasında Mâlik b. Sinan yoktur.⁶⁰ O halde, temel hadis kaynaklarında ve ilk devir bazı siyer ve tabakât kitaplarında bulunmadığı halde masum bir mizansen içinde Hz.Peygamber'in, kanını emdiği bildirilen kimseyi tasvib eder şekilde gösterilmesi doğru olmadığı gibi bu, buna benzer yukarıda zikredilen diğer asılsız rivayetlere de temel teşkil edemez.

Suyûtî'nin, **Bezzar**, **Ebû Ya'lâ**, **Taberânî**, **Hâkim** ve **Beyhakî**'nin Abdullah b. Zübeyr'den tahrir ettiklerini belirttiği⁶¹ yukarıda zikri geçen 2. rivayet meşhur hadis mecmualarında yer almamaktadır. Rivayete bakılırsa, Hz.Peygamber hacamat kanını kimsenin görmeyeceği bir yere dökmelerini Abdullah b. Zübeyr'den istemiş o da bir köşede içip döndükten sonra Hz.Peygamber'in sorusu üzerine "onu hiç kimsenin görmeyeceği bir yere (yani midesine) döktüm" demiş. Bunun üzerine Hz.Peygamber "belki de içtin" buyurmuş, o da "evet" deyince Hz.Peygamber tasvib ettiğini gösteren bir karşılık vermiştir.⁶² Sunîlik kokan bu rivayete göre hem kanı içtiği bildirilen ve Hz.Peygamber'in vefatında henüz 9 yaşında

bir çocuk olan Abdullah b. Zübeyr'in, hem de bunu tasvib ettiği ifade edilen Hz.Peygamber'in insan kanı içme adeti olan bir toplumda yaşamış olmaları gerekir. Olayın bu kadar tabii bir seyir içinde anlatılması ancak böyle izah edilebilir.

Ne hikmetse bu rivayetlerde anlatılan olaylar Hz.Peygamber'in hasâisinden sayılarak ona saygının bir gereği gibi zikredilirken Cenabı Hakkın kan içmeyi haram kılan Maide suresinin 3. ayeti ya unutulmuş, ya da Hz.Peygamber ve onun uygun gördüğü kimseler bu yasağın muhatabı sayılmamışlardır.⁶³

Kanaatımca, aynı konuda böylesine çelişkili haberler karşısında, kaynakların ekseriyetinin teyid etmediği, insan olarak da, Peygamber olarak da Resulullah'a yakışmayan fiileri içeren ve en önemlisi, Kur'an'a aykırı bu tür rivayetleri tahlil ve tenkid ederek ayıklamak Hz.Peygamber'e gösterilmesi gereken gerçek saygının asgari şartıdır.

Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın elçisi olarak görevlendirilen bir kimsenin kendileri gibi bir insan olmasını yadırgayan müşrik arabalara karşı onun da bir insan olduğu ısrarla hatırlatılmasına rağmen⁶⁴ kaynaklarımız, doğal beşeri özelliklerin ve ihtiyaçların Hz.Peygamber için adeta bir nakîsa, hatta zül olduğunu ihsas etiren örneklerle doludur. O, karanlıkta gören,⁶⁵ iki omuzunun arasında iğne deliği büyüklüğünde elbisenin altından da görebilen iki gözül bulunan,⁶⁶ içine tükürdüğü kuyunun suyu Medine'nin en tatlı su kaynağı haline dönüşen,⁶⁷ terinden koku imal edilen,⁶⁸ hiç esnemeyen⁶⁹ gölgesi olmayan,⁷⁰ bir gecede bütün kadınlarını dolaşacak cinsi güce sahip bulunan⁷¹ insanüstü bir varlıktır.

⁵³ **eş-Şifâ**, I/89; İbn Hacer, **el-Metâlibu'l-Âliye** (Ebu Ya'lâ'nın **Müsned**'inden V/21; **el-İsabe**, II/310); **Hasâis** I/171; **el-Mevahib**, II/316.

⁵⁴ **Kitabu'l-Megâzi**, I/247. Burada, yer alan rivayette Malik b. Sinan'ın Hz.Peygamber'in yüzündeki kanı bir çocuğun annesini emmesi gibi emdiği, kendisine "kanı içtin mi?" diye sorulara "evet içtim" dediği, Hz.Peygamber'in de "kanım kanına karışan birini görmek isteyen Malik b. Sinan'a baksın" dediği bildirilmektedir. Belazûrî, **Ensâbu'l-Eşraf**'ta I/321 bu olayı **Vakidî**'den nakletmiştir. Rivayet, **Üsdü'l-Gâbe** (V/27) ve **el-İsabe** (III/346)'de de mevcuttur.

⁵⁵ İbn Hişam, **es-Siretü'n-Nebeviyye** III/28.

⁵⁶ İbn İshak, **Sîre**, 310-311.

⁵⁷ İbn Sa'd, **Tabakât**, II/45.

⁵⁸ **A.g.e.**, II/48; **Buhârî**, Cihad, 85, Tıb, 27.

⁵⁹ Hâkim, **Müstedrek**, III/563. (Telhîs)

⁶⁰ **es-Sâlihî**, **Subulu'l-Hüdâ ve'r-Reşâd**, IV/292.

⁶¹ Suyûtî, **Hasâis**, I/171.

⁶² Bkz. 53 no'lu dipnotta yer alan kaynaklar. Malik b. Sinan ve Abdullah b. Zübeyr'e atfedilen bu olaylar hakkında hocası İbn Hacer el-Askalânî'nin garib bir yorumunu nakleden Sehâvî (ö.902)'nin açıklaması için bkz. **Nesîmu'r-Riyâz** I/448'den naklen **eş-Şifâ**, I/89, (muhakkıkın 9 no'lu dipnotu).

⁶³ İbn Abdilberr'in **el-İstîâb**'ında, Sâlim adında bir sahabinin Hz.Peygamber'i hacamat edip kanını içtiği, Peygamberin de, "Kanım haram olduğunu bilmiyor musun?" dediği zikredilmektedir. Bkz. **el-İstîâb** II/72.

⁶⁴ İlgili ayetler için bkz. Kehf, 110; Fussilet, 6.

⁶⁵ **eş-Şifâ**, I/93; **Hasâis** I/101.

⁶⁶ **eş-Şifâ**, I/92; **Hasâis** I/153.

⁶⁷ **Hasâis**, I/153.

⁶⁸ **eş-Şifâ**, I/87; **Hasâis**, I/166. Ayrıca bkz. **Muslim**, Fedâil, 81,82,83,84.

⁶⁹ **Hasâis**, I/163.

⁷⁰ **Hasâis**, I/169.

⁷¹ **es-Sifâ**, I/119; **Hasâis**, I/171. Ayrıca bkz. **Buhârî**, Gusl, 12.

Onun kanı⁷² ve idrari⁷³ şifadır. Dışkısı güzel koku saçar ve toprak tarafından yutulur.⁷⁴ Hayâ edilmeden Hz.Aişe'ye dayandırılan bu sözün uydurma olduğunu belirten Beyhakî (ö.458)'ye karşı, Suyûtî savunmaya geçmektedir. Zira ona göre bu rivayetin yedi ayrı tarîki vardır. Bu tariklerin hepsine kitabında yer veren Suyûtî⁷⁵ adeta, hadis tarihinde, uydurma hadis konusunda ne muazzam bir aşamaya (!) ulaştığını da gözler önüne sermektedir. Bir uydurma hadis ve yedi ayrı tarîk! Kitabın muhakkıki, Suyûtî'nin bu gayretine hayret ederek "yalana ilaç fayda vermez" demiştir.⁷⁶

Aynı rivayetleri Suyûtî'den 4 asır önce kitabında derceden Kadî İyaz (ö.544), Hz.Peygamber'in bedenî temizliğinden bahseden fasılda, "din temizlik üzerine bina edilmiştir"⁷⁷ hadisini zikrederken, bu hadisi söyleyenin diğer insanların muhtaç olduğu temizliğe ihtiyacı olmadığı sonucunu doğuracak rivayetleri sıralamakta ve bunların Hz.Peygamber'e Allah tarafından bahşedilen özellikler olduğunu belirtmektedir.⁷⁸ Fakat bunun, Hz.Peygamber'in istincâ ve istibrâdan, abdest ve gusûle, tırnak kesmeden tıraş olmaya kadar her müslümanın yaptığı temizlik ameliyelerini icra ettiğini gösteren yüzlerce rivayetle çeliştiğine dikkat etmemiştir.⁷⁹

Terinden güzel koku elde etmek için Hz.Peygamber'i kendi yataklarında yatıranlar⁸⁰, güzel koktuğunu ispat etmek için taharet taşlarını toplayanlarla⁸¹ ilgili asılsız rivayetler ne yazık ki Buhârî şarihi Kastallânî'nin kitabından yer alabilmiştir.

İlk hadis mecmualarıyla, erken dönem siyer ve tarih kitaplarında nisbeten daha az rastlanan ve giderek yoğunlaşarak h. 5. asırdan itibaren müstakil ürünlerini vermeye başlayan **hasâis** ve **delâil** edebiyatı sanki 2. asrın sonlarından itibaren **kitabu'z zühhd'**lerle başlayarak daha sonra evliya tezkireleri ve menkıbeleri şeklinde devam eden tasavvuf literatürüne bir nazîre olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Zira kainatın tasarrufu bile ellerine verilen birçok evliya ve bunlara atfedilen binlerce keramet ve menkıbe karşısında adeta sönük kalan Hz.Peygamber'i, eski kaynaklarda yeteri kadar bulunmayan birçok harikulâde olayla desteklemek ihtiyacı doğmuştu. Zehebî'nin dediği gibi, Nübüvvet şerefının müstagni olduğu uydurma hadislerden ve müellifinin eleştiri zafiyetine delalet eden boş tevillerden hali olmayan Kadî İyaz'ın **Şifâ'sı**⁸² gibi eserler yazılmaya başlandı. Suyûtî'nin, "20 sene uğraşarak örneklerini bine çıkartmayı başardığını ifade ettiğini"⁸³ hasâis edebiyatı onun eserleriyle zirve noktasına ulaşmış bulunmaktadır.

İşte bu eserler Hz.Peygamber'i yüceltme adına ne yazık ki yukarıda bazı örneklerini sunduğumuz garib ve bazen yüz kızartıcı nakiller içermektedir. Hz.Peygamber'e saygı, bunları görmezlikten gelmek veya tevil ederek savunmakla değil, Kur'an'da örnek insan olarak takdim edilen Allah elçisini ona yakışmayacak düşüklüklerden tenzih etmekle mümkündür.

II

Inceleyeceğimiz diğer bir örnek sünnete bağlanma ve bidattan sakınma konusunu işleyen meşhur bir rivayettir.

İrbad b. Sâriye (ö.75)'den nakledilen haberde o şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v.) birgün bize namaz kıldırıldı. Sonra bize döndü ve belîğ bir va'z irad etti. Gözler yaşardı, kabler titredi. (Dinleyenlerden) birisi şöyle dedi: Ey Allah'ın Resulü! Sanki veda va'zı gibi oldu. Bize ne tavsiye edersin? (Allah'ın Resulü) şöyle buyurdu: Allahtan korkmanızı (müttâki olmanızı), başınızda habeşli bir köle de olsa dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. Benden sonra yaşayanlar pekçok ihtilafa şahit olacaklar. Benim ve benden sonra raşid, mehdî halifelerin sünnetine tabi olmanız gerekir. Bunlara sınıksız sarılın. Sonradan ortaya çıkan şeylerden (muhtesât) sakının. Şüphesiz sonradan ortaya çıkan herşey bidattır. Her bid'at dalâlettir"⁸⁴

Hadisin, ilk ravisinden sonra farklılaşan incelediğim 14 tarikının 5'i Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde, 4'ü Tirmizî'nin, 3'ü İbn Mâce'nin, 1'i Ebû Dâvud'un 1'i de Dârimî'nin **Sünen**lerinde yer almaktadır. Ortak raviler birleştirilirse tarikları 6'ya indirmek mümkündür. Hepsinde ortak sahâbî ravi İrbad b. Sâriye'dir (ö.75). Yani hadis usûlüne göre bu rivayet ferd-i mutlak (veya garib-i mutlak) bir hadistir. İkinci tabakada en fazla yer alan ravi Abdurrahman b. Amr es-Sülemî (ö.110)'dir. 14 tarikin 8'inde hadisi İrbad'dan nakleden odur. İrbaddan aldıkları bildirilen diğer raviler şunlardır: Damre b.Habib, Hucr b.Hucr, Halid b.Ma'dan (ö.104), Abdullah b.Ebî Bilâl, Yahya b.Ebî'l-Muta'. İsnadın üçüncü tabakasında en çok ismi geçen ravi Halid b.Ma'dân (7 tarikda), 4. tabakasında en çok adı geçen ravi ise Sevr b.Yezid (ö.153) (6 tarikda)'dir.

Ricâl kitaplarının verdikleri bilgilere göre senedin ittisalinde ve ravilerin güvenilirliklerinde bir problem yoktur.

⁷² eş-Şifâ, I/89, Hasâis, I/171.

⁷³ eş-Şifâ, I/90, Hasâis, I/177.

⁷⁴ eş-Şifâ, I/88, Hasâis, I/175.

⁷⁵ Hasâis, I/175-177.

⁷⁶ A.g.e., I/175, 3. dipnot.

⁷⁷ eş-Şifâ, I/86.

⁷⁸ Bkz. A.g.e., I/85-91.

⁷⁹ Haibuki aynı Kadî İyaz, Hz.Peygamberi yanlış anlama konusundaki tehlikeye işaret ederek kedisine yüzde yüz katılacağımız şu tesbiti yapmaktadır: "Hz.Peygamber için vacib, caiz ve imkansız (müstahil) olan şeyleri bilmeyen, onun hükümlerinin çeşitlerini tanımayan, kimse, bazı konularda, hakikat hilafı olan şeylere inanmaktan emin olamaz ve Hz.Peygamberi, ona izafe edilmesi gereksiz olan şeylerden tenzih edemez. Farkında olmadan helak olur ve cehennem dibini boylar. Zira Hz.Peygamber hakkında batıl bir zanda bulunmuştur ve Nebi için caiz olmayan bu itikadi onu cehennem ehli olmaya layık kılmıştır (eş-Şifâ, II/849-850).

⁸⁰ el-Mevâhib, II/312.

⁸¹ A.g.e., II/314.

⁸² Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübelâ**, XX, 216. Zehebî, eserleri içinde en üstünü gördüğü Kadî İyaz'ın eş-Şifâ'sını özellikle Hz.Peygamberle ilgili uydurma hadisler ve garip teviller yönünden eleştirmekte ve "açlığımızı niçin mevzuâtla gideriyoruz?" (felimâza ya kavmu neteşebbeu bi'l mevduât) diye sormaktadır. **Nubelâ**, XX/216.

⁸³ er-Risâletu'l-Mustatraf, 202.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV/126-127; Ebu Davud, **Sünne**, 6; Tirmizî, **İlm**, 16; İbn Mâce: **Mukaddime**, 6; Dârimî, **Mukaddime**, 16; İbn Hibban, **Sahih**, I/104; Hâkim, **Müstedrek** I/95; İbn Abdilberr, **Camii Beyânî'l-İlm**, II/181-183.

Kütüb-i Sitte öncesi hadis mecmualarından olan **Muvatta** ve **Musannaflarda**, ayrıca **Buharî** ve **Müslim**de yer almamasına rağmen rivayet, klasik hadis değerlendirmesi yönünden sahih sayılan bir hadistir. O yüzden Tirmizî, 'bu hadis hasen-sahihtir' derken,⁸⁵ Hâkim Neysâbüri, "hadis sahihtir, illeti yoktur" demektedir.⁸⁶

Hadis metninde de bazı farklılıklar vardır. Bazı tarikatlarda bu va'z'ın herhangi bir namazdan sonra olduğu belirtilirken (Ebû Davud), diğer bazılarında sabah namazından sonra olduğu bildirilmiştir (Tirmizî, Dârimî). İbn Mâce'de yer alan rivayette namazdan bahsedilmeksizin Hz. Peygamber'in doğrudan kalkıp va'z ettiği zikredilir.

Tirmizî'de, "muhtesattan sakının" ibaresinden sonra "her muhtesat bidattır" cümlesine yer verilmeden "bunlar (muhtesât) sapıklıktır" denilmiş, arkasından da "kim o zamana ulaşırsa benim ve raşid halifelerin sünnetine..." şeklinde devam etmiştir. İbn Mâce'deki rivayette "bize ne tavsiye edersiniz?" cümlesinden sonra, "sizi gecesi gündüzü gibi olan açık bir din ve hüccet üzerine bıraktım. Benden sonra ondan sapan mutlaka helak olur. Size sünnetimden ve raşid, mehdi halifelerin sünnetinden bildiklerinize tabi olmak düşer" ilavesi vardır. Sonunda da Ahmed b. Hanbelin **Müsned**'indeki bir tarikada da bulunan, "mü'min burnuna yular takılmış bir deve gibidir. Nereye sürülürse oraya gider" ibaresi yer almaktadır.⁸⁷

Tahavî'nin (ö.327) **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**'ında yer alan aynı rivayetin üç ayrı tariki birbirine tamamlar mahiyette olmakla beraber her üçünde de "benden sonra yaşayanlar çok ihtilaf görecekler" cümlesiyle, "muhtesattan sakının, şüphesiz her muhtesat bidattır, her bidat dalâlettir" kısmı mevcut değildir. Daha önceki bazı kaynaklarda yer alan bu ibarelerin Tahavî'nin eserinde bulunmaması dikkat çekicidir.⁸⁸

Bu teknik bilgileri verdikten sonra ve metin tahliline geçmeden önce şu hususu belirtmemiz gerekir. Böyle bir hadis her ne kadar hadisciler nezdinde sahih sayılsa da, özellikle hanefî fakihlerin geliştirdikleri bir prensibe göre umûmi belvâda varid olan haber-i vahid grubuna girerki bu şekilde gelen haber reddedilir. Yani herkesin veya birçok kimsenin bilmesi gereken bir sünnet veya hadisin sadece tek bir raviden nakli o rivayetin reddi için yeterli bir sebeptir.⁸⁹ Her ne kadar hanefiler bu prensiplerine her zaman riayet etmemişlerse de ortaya koydukları gerekçe makuldür. Hz. Peygamber bir namaz sonrasında cemaata veya namaz haricinde bir topluluğa hitaben konuşma yapacak, dinleyenler ağılayacak kadar etkilenecekler ve o konuşmayı sadece İrbad b. Sarîye nakledecek! Bu kural sadece hanefilerde değil şafîilerde de geçerlidir. Mesela Hatib Bağdâdî, haber-i vahid'i red gerekçeleri içinde, "birçok kimsenin bilmesi gereken bir konuda tek kişinin rivayetini" de saymaktadır. Ona göre bir kimsenin büyük bir topluluk arasında o konudaki bilgisiyle tek kalması ve bu bilgiye kaynaklık eden bir rivayetin aslının olması caiz değildir.⁹⁰

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751) de uydurma hadis-belirtirlerini zikrederken, Hz. Peygamber'in, ashabı huzurunda söylediği bir sözün veya yaptığı bir işin ashab tarafından ittifakla gizlenmiş olduğu iddiasını doğuracak

bir rivayetin aslı olamayacağını belirtir.⁹¹ Her ne kadar bizim rivayetimiz bir kişinin nakliyle gizli olmaktan çıkmışsa da, İbn Kayyim'in bu konuda zikrettiği ve aslı olmadığını söylediği "Gadir-i Hü'm" rivayeti de muhtevaş biraz farklı da olsa bizim kaynaklarımızda sadece bir değil, birkaç ravi vasıtasıyla nakledilen bir haberdür.⁹²

Rivayetin üzerinde durmak istediğimiz kısmı, "benden sonra yaşayanlar çok ihtilaf görecekler" şeklinde başlayıp sonuna kadar devam eden bölümdür. Ancak bundan önce yer alan "başınızda habeşi bir köle de olsa dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim." ifadesini makul bir şekilde anlayıp, takvadan başka üstünlük tanımayan İslâmın ve onun Peygamberinin iman, ameli salih ve ehliyet ölçüsünü dikkate alarak "insanların hiç önem vermedikleri zenci bir köle dahi bu şartlar dahilinde başınıza geçse ona da itaat edin" demek istediğini zannederken ilk hadis şarihlerinden Hattâbî (ö. 388) bunun böyle olmadığını şöyle açıklıyor: "Bundan maksat, yönetici (imam) sizin işlerinize bir habeşi köle dahi görevlendirse ona itaat edin demektir. Zira, Hz. Peygamber'in, "İmamlar Kureyştendir"⁹³ hadisi sabit olmuştur. Bazen neredeyse hiç gerçekleşmeyecek şeyler için darb-ı mesel söylenir. Mesela, "kim Allah için kuş yuvası kadar bir mescid yaptırırsa Allah ona cennette bir ev bina eder" sözü böyledir. Halbuki kuş yuvası kadar mescid olmaz".⁹⁴

Yani, "imamlar Kureyştin olacağına göre bir habeşinin yönetici olma şansı, kuş yuvasının mescid olma şansı kadardır. Böylece incelediğimiz bir rivayetin problemsiz gördüğümüz kısmını bile, diğer rivayetler ışığında doğru anlamaktan mahrum bulunuyoruz.

Hz. Peygamber'in herhangi bir vesileyle ashabına vazı nasihatta bulunması gayet tabiidir. Burada, kendinden sonra yaşayanların ihtilafıyla karşılaşacaklarını bildirmesi tahminden çok bir kesinlik arz etmektedir. Bu da Hz. Peygamber'in verdiği gaybî haberlerin kaynağının vahiy olduğunu kabul edenlerce ona Allah tarafından bildirilmiş olmalıdır. Bu anlayışa göre, Hz. Peygamber bildirmiş ve uyarmış olmasına rağmen o insanların daha sonra ihtilafa düşüp birbirlerinin boyunlarını vurmaları sanki, Peygamberlerinin gelecekle ilgi verdiği haberleri tasdik gayretlerinin bir sonucu gibi görünmektedir.

⁸⁵Tirmizî, İlm, 16.

⁸⁶Hâkim, **Müstedrek**, I/95. Hadisin sahih olduğu yönünde değerlendirmeler için ayrıca bkz. İbn Abdilberr, **Câmiu Beyan**'i'l-İlm, II/182. Bu hadisi metin yönünden makul gerekçelerle eleştiren görebildiğim tek örnek, şii alim Seyyid Murtaza el-Askerî'dir. Bkz. **Meâlimu'l-Medreseteyn** II/243-244. Ne var ki bu zat aynı hassasiyeti kendi rivayetleri için göstermemektedir.

⁸⁷Bu son cümlelerin müdrec olduğu belirtmiştir (İbn Receb el-Hanbeli, **Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem** II/110).

⁸⁸Bkz. Tahavî, **Şerhu Müškili'l-Âsâr** III/221-224.

⁸⁹Serahsî, **Usûl**, I/368.

⁹⁰Hatib Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Müfakkıh**, I/133. Ayrıca bkz. **el-Kifâye**, 17; Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, I/276.

⁹¹İbn Kayyim el-Cevziyye, **el-Menâru'l-Münif fi's-Sahîhi ve'd-Daif**, 57.

⁹²Bkz. **Müslim**, Fedâilu's-Sahâbe, H. No. 36 (Zeyd b. Erkam'dan); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I/84, 118, 119, 152, IV/370 (Hz. Ali'den).

⁹³Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/129, 183, IV/421.

⁹⁴Hattâbî, **Meâlimu's-Sünen** IV/278. Ayrıca bkz. İbn Receb el-Hanbelî, **Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem**, II/119.

Sünnet terimi daha sonraki istilâhî anlamını henüz kazanmamış olsa da Hz.Peygamber'in bazı konularda kendi uygulamasına atıfta bulunmak için "sünnetim" tabirini kullandığı görülmektedir.⁹⁵ Kur'an-ı Kerimde örnek olarak gösterilen bir peygamberin kendi tatbikatını model göstermesi ve muhatablarına bunu tavsiye etmesi gayet tabiidir. Ancak râşid ve mehdî halifelerin sünnetinden bahsetmesi o kadar tabii değildir. Bilindiği üzere Hz.Peygamber kendisinden sonra devlet yönetimine kimin geçeceği konusunda ne sarîh ne zımnen hiçbir açıklama ve işaret bulunmamıştır. Zımnen işaret ettiğini gösteren rivayetlerin de düzmece olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶ Hz.Peygamber vefat eder etmez, daha defnedilmeden yönetime kimin geçeceği tartışmalarının başlaması ve bu arada bir hayli farklı görüşün ortaya çıkması konuyla ilgili herhangi bir Peygamber talimatının olmadığını göstermektedir.⁹⁷

Hz.Peygamber'in kendisinden sonra gelecek halifelerin râşid olup olmayacaklarını bilmesi meselesini bir tarafa bırakırsak bu râşid halifelerin kimler olduğu üzerinde durmamız gerekir. Bunların tesbiti yukarıda temas ettiğimiz halifelik sırasına sarîh veya zımnen işaret eden haberlere göre kolaydır.⁹⁸ Nitekim bunu dikkate alanlar bu halifelerin sırasıyla Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁹ Bir rivayete göre ise Hz.Peygamber'in "benden sonra Ebubekir ve Ömer'e uyun" buyurduğu belirtilmektedir.¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel bu râşid halifelere Ömer b. Abdilaziz (ö. 101)'i de ilave etmiştir.¹⁰¹

Seyyid Şerif Cürçânî (ö.816) halifelerin sünnetinin ne anlama geldiğini açıklarken, "burada 4 halife kastedilmekle beraber bunun, hilafetin başkalarından nefyi anlamına gelmediğini çünkü Hz.Peygamber'in, "Ümmetim içinde 12 halife olacak" dediğini nakleder. Ona göre dört halifenin kastedilmesi onları önemsemek, görüşlerini tasvib etmek, yöneticilik hususunda diğerlerine olan üstünlüklerini belirtmektir. Hz.Peygamber'in kendi sünneti mukabilinde onların sünnetini zikretmesi, onların sünnetten elde edecekleri ictihatta hataya düşmeyeceklerini bilmesindedir. Yine Hz.Peygamber bazı sünnetlerinin onların zamanında yayılacağını biliyordu. Bu sünnetleri reddedeceklerin görüşlerini izâle için onların sünnetini kendi sünnetine izâfe etti. Yine bu hadiste ihtilaf halinde dört halifeden birinin görüşünün diğer sahâbilerin görüşlerine tercih edileceğine delil vardır."¹⁰²

Dört halifenin sünnetine uymanın nedbmî, yoksa vucûbmî ifade ettiği de ayrıca tartışılmıştır. İbnü'l-Hümmam (ö.861)'a göre bu ittibâ nedb ifade ederken Abdulhayy el-Leknevî (ö.1304)'ye göre bağlayıcılık (luzûm) ifade eder.¹⁰³

Yukarıdaki iktibasda Seyyid Şerif, Hz.Peygamber'in, halifelerinin sünnetini kendi sünnetine izâfe ediyorken onların ictihatlarında hata yapmayacaklarını bildiği için böyle söylediğini belirtmişti. Halbuki İmam Şafî (ö.204) belki bu rivayet kendi devrinde fazla şöhret bulmadığı veya bu haber'e itibar etmediği için aynı düşüncede değildir. Şöyle der:"Derim ki, bize Resulullahın halifelerinin bazısından bir haber gelse ve Resulullahtan da

buna muhalif bir haber gelse biz Resûlullah'ın haberini alırız"¹⁰⁴ Tabiatıyla Şafî bunu söylerken, halifelerin, Hz.Peygamber'in sünnetinden farklı uygulamalarının bulunduğunu biliyordu.

Kanaatimizce için püf noktası buradadır. Yani dört halife, gelişen siyasi, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar karşısında birçok yeni fikir ve uygulamaları hayata geçirirken, bunların bazıları önceki tatbikata, yani Hz.Peygamber'in sünnetine şeklen de olsa muhalif olabiliyordu. Özellikle Hz.Ömer'in tatbikatlarından bu konuda birçok örnek bulmak mümkündür. Nitekim, onun kendi hilafeti döneminde ilk defa ihdas ettiği yeniliklerin sayısı 150 civarındadır.¹⁰⁵ İşte bunlar halifelerin sünnetidir.

İncelediğimiz rivayet hem, sahâbenin büyük çoğunluğunun hayatta olduğu bir ortamda, Hz.Peygamber'in yakın arkadaşları olan bu ilk yöneticilerin zorunlu olarak ortaya koydukları yenilikleri yanlış değerlendireceklere bunların da Hz.Peygamber'in sünneti kapsamında olduğunu hatırlatmak, hemde otoriteleri kabul edilmiş 4 halifenin dışında bu aracı kullanmak isteyenlere kapıyı kapatarak ondan sonrasını bidat kavramının olumsuz çağırısını içinde değerlendirme gayretlerinin ürünüdür.¹⁰⁶ Fakat yeni gelişmeler karşısında ulemânın ve yöneticilerin ortaya koydukları yeni fikir ve tatbikatı sınırlamak ve engellemek mümkün olmadığı için uyulması gerekli sünnetin, hayır ve salah ehli oldukları konusunda Hz.Peygamber'in şahitlik ettiği bildirilen ilk üç neslin¹⁰⁷ sünneti olduğu ondan sonra gelenlerin, bunların metodları hilafına ortaya koydukları şeylerin sapıklığa düşürücü bidat olacağı ifade edilerek kapsam genişletilmiştir. Bu kapsamı daha da genişleterek bütün müslümanlara bu hakkı tanımak isteyenler, "müslümanların güzel gördükleri Allah katında da güzel, onların çirkin gördükleri Allah katında da çirkindir" rivayetini delil getirmişlerdir.¹⁰⁸

Hadiste, "sonradan ortaya çıkan şeylerden (muhtesât) sakınılması" tavsiye edilmektedir. Zaten ilk halifelerin muhtesâtı için rezerv konmuş, onların da ay-

⁹⁵Örnek için bkz. Buhârî, Nikah, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/241,259, VI/268.

⁹⁶Bu tür rivayetler ve değerlendirmesi için bkz. M.S. Hatiboğlu, Hz.Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî-İctimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri, 22-24 vd.

⁹⁷Konuyla ilgili tartışmaların geniş tafsilatı için bkz. Taberî, Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük, III/218-223.

⁹⁸İlgili rivayetlerin bir kısmı için bkz. İbn Hacer el-Askalanî, el-Metâlibü'l-Âliye, IV/17-19.

⁹⁹İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmî ve Fadlih, II/183-184; İbn Receb, Camiu'l-Ülüm, II/122; Leknevî, Tuhfetu'l-Ahyâr, 51.

¹⁰⁰İbn Ebî Şeybe, Musannaf, XII/11; İbn Sa'd, II/334; A.b. Hanbel, Müsned, VI/385,402; Tirmizî, Menakib, 16,37. İbn Mâce, Mukaddime, 11.

¹⁰¹İbn Kayyim, el-Menâru'l-Münif, 150.

¹⁰²Seyyid Şeriften naklen, Leknevî, Tuhfetu'l-Ahyâr, 49.

¹⁰³A.g.e., 50.

¹⁰⁴Şafî, el-Ümm, VII/262-263.

¹⁰⁵Bkz. Galiib b. Abdilkafi el-Kureşî, Evveliyâtü'l-Fârûk fi'l-İdâreti ve'l-Kadâ. I-II, 1.baskı, Beyrut 1990; Aynı yazar, Evveliyâtü'l-Fârûk es-Siyâsiyye, Mısır-1990.

¹⁰⁶Benzer bir mülahaza için bkz. Talbî, "Bidatlar", 460.

¹⁰⁷İlgili rivayetler için bkz. Buhârî Şehâdât, 9, Fedâilu Ashabi'n-Nebî, 1; Tirmizî, Fiten, 45; İbn Mâce, Ahkam, 27.

¹⁰⁸Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/379.

nen Hz.Peygamber'in sünneti gibi olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁹ O halde bu sınır dışında kalan her yenilik sakınılması gereken bidatlardandır.

Bu rivayeti Hz.Peygamber'in sözü kabul edenler muhtemelen, bizzat Peygamberin kendi hayatında kabul ettiği yenilikleri dikkate alarak bu muhdesâtın, yani bidatların hepsinin kötü olamayacağını, iyi ve kötü olanlarının bulunduğunu, kötü olan bidatın bizatihî dinde ihdas edilen yenilikler olduğunu söylemek zorunda kalmışlardır.¹¹⁰ Böyle bir ayrımı yapmanın kaçınılmaz olduğu meydandadır. Çünkü Hz.Peygamber'in vefatından hemen sonra Hicaz yarımadasının dışına taşarak büyük bir hızla gelişen İslam Devleti ve yeni kültür ve medeniyetlerle karşılaşan müslümanlar kendi ülkelerinde görmedikleri yüzlerce, binlerce muhdesâtla yüzyüze geldiler. Bunların bir kısmını benimsemekte tereddüt ederlerken, bir kısmını kolayca benimsediler. Meselâ Arabların bilmedikleri fakat Bizans'la karşılaştıktan sonra tanıdıkları umûmi hamamlar birçok müslümanın hoşuna gitmiş olmalıydı ki, bazı sahâbiler, muhtemel mahzurları konusunda buralara gidenleri uyarılmışlardı. Bu uyarılar bizzat Hz.Peygambere bile söylenmişti.¹¹¹

Hadiste her yeniliğin bid'at, her bidatın dalâlet (sapıklık) olduğu hiçbir açıklama ve kayıtlama yapılmaksızın zikredildiği için İslam alimleri asırlar boyu hangi bidatların sapıklık sayılacağı hangilerinin sayılmayacağı konusunda büyük mesâif sarfetmişler ve ciltlerle eser yazmışlardır.¹¹² Hz.Peygamber zamanında bilinmeyen fikir cereyanları ve itikâdî tartışmalar da bu bidat kavramı içinde mütâlâa edilmiş, hatta polemik konusu olan fikhî meselelerde bile karşı tarafın mesela Ebû Hanife ve öğrencilerinin reyleri ve ihtihadları bu netameli bidat kavramıyla çürütülmeye çalışılmıştır.¹¹³ Ehl-i Sünnet dışında kalan itikâdî ve kelâmî fırka mensubları da ehl-i bidattan sayılmışlardır. Bunlardan hadis rivayet edilip edilmeyeceği konusu da ayrıca tartışılmıştır. Ehl-i bid'at değerlendirmesi genel bir suçlamayı da beraberinde getirdiği için o fırkalardan elde edilebilecek muhtemel bazı isabetli görüşler de gözardı edilmiştir.

Bu rivayeti Hz.Peygamber'in sözü kabul edemeyişimizin esas nedeni sünnet-bidat tartışmalarının Hz.Peygamber'in hayatında hiç yer almaması, tam tersine, yukarıda açıkladığımız üzere rivayetin, Hz.Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan hızlı gelişmeler muvacehesinde 1. hicri asırda başlayıp daha sonra devam eden konuyla ilgili tartışmaların bir yansıması niteliğinde bulunmasıdır.¹¹⁴ Bidat, kelime olarak Arab lügatında, hatta Kur'an-ı Kerimde yer almış olmakla beraber¹¹⁵ sonraki istilâhî anlamıyla Hz.Peygambere yabancıdır. Çünkü bizzat kendisi birçok faydalı yeniliği kabul etmiş, başkalarının önerilerine sürekli açık olmuştur.

Kanaatimizce "râşid halifeler" kavramı da ilk dört halife döneminde bilinen yerleşmiş bir tabir değildir. İslam tarihiyle ilgili ilk kaynaklarda bu tabire fazla rastlanmadığı gibi¹¹⁶ meşhur hadis kaynaklarında da belki de sadece bizim incelediğimiz bu rivayet içinde yer almaktadır.¹¹⁷ Kullanımın bu rivayet ortaya çıktıktan çok sonraları yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Burada Hz.Peygamber'in, kendisinden sonra olacakları hakkında bilgi vermesinin niçin yadırgandığı sorusu akla gelebilir. Bunu yadırgamamızın bazı sebepleri vardır. Bir kere Hz.Peygamber, çok önemli bir konu olan kendisinden sonra yönetime kimin geçeceği hususunda bir açıklamada bulunmamıştır. Aniden vefat etmediğine göre hastalığı esnasında böyle bir açıklama yapması beklenebilirdi. Böylesi önemli bir konuda muhtemelen toplumun kendi yöneticisini kendisinin seçmesini uygun görmüşken, bunun kadar önem arz etmeyen pekçok konuda görüş beyan etmesi, kendisinden sonra ortaya çıkan birçok ihtilafa müdahil hatta taraf olması, birçok fitneden haber vermesi, bazen isim belirterek bazen de zimnen birtakım siyasî ve itikâdî fırkaları kınaması, onları yargılaması makul değildir. Dikkat edilirse Hz.Peygamberden geleceklerle ilgili nakledilen siyasî, sosyal, kelâmî nitelikli haberler hemen hemen ilk 3 asırla sınırlıdır. Bu süre içinde gelişen olaylarla bazı hadis metinleri karşılaştırıldığında zaman neredeyse birebir bir tetâbuk sözkonusudur.¹¹⁹ Bunun sebebi gayet açıktır. Hadis mecmualarının tasnif işlemi büyük ölçüde 3. hicri asrın sonlarına doğru tamamlanmış uydurma hadis faaliyeti de buna paralel olarak durma noktasına gelmiştir. Hadis kitaplarının tedvin ve tasnif işleminin devam ettiği bu asırlarda Hz.Peygambere ne söylenmek isteniyorsa söylenmiş, bunlardan kaynaklara girenler girmiş, bir kısmı mevzûât kitaplarında toplanmış, belki de önemli bir kısmı unutulup gitmiştir. Tasnif edilerek son şeklini almış kitaplara yeni birşey sokmak mümkün olmadığı için geleceklerle ilgili hadisler ilk üç asır-

¹⁰⁹Şatibî, el-İ'tisâm, I/135; Leknevî, İkâmetu'l-Hucce, 23.

¹¹⁰Bkz. Şatibî, el-İ'tisâm I/128 vd. 135 vd., Leknevî, İkâmetu'l-Hucce, 19 vd.

¹¹¹Bkz. Ebu Dâvud, Hammam, 1; Tirmizî, Edeb, 43; Nesâî Gusl; 2. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, Kitabu'l-Mevdûât, II/80-81, (I-III, 2.baskı, Beyrut 1983).

Bu yeniliklerin dışında bazen dinde ortaya konan bidatlar de olabiliyordu. Mesela, Medine Valisi Mervan b. Hakem, cemaatin kaçıp gitmesini önlemek için Bayram namazından sonra okunan hutbeyi öne almış, bu iş hoşuna gitmeyen Ebû Said el-Hudrî "vallahî değıştirdin" demiştir. Ebu Said'in "muhdes" veya "bidat" kelimelerine yer vermeden "gayyertum" tabirini kullanması dikkat çekicidir (Buhârî, İydeyn, 6; Muslim, İydeyn, H. No.9). Bu değışikliği ilk olarak Hz.Ömer'in yaptığı da nakledilmektedir. Bkz. A.b. Hemmâm, el-Musannaf, III/283.

¹¹²Konuyla ilgili eserler için bkz. Rahmî Yârân, "Bidat" TDV İslam Ans. VI/131. Ayrıca bkz. I. Goldziher, Muslim Studies II/25-37. M. Talbî, "Bidatlar", AÜİFD, 23/445-460.

¹¹³Bkz. İbn Abdilber, Camiu Beyani'l-İlm, II/148.

¹¹⁴Bu konuda önemli bir çalışma için bkz. Muhammed Talbî, "Bidatlar" (çev. M.Şimşek) AÜİFD, sayı 23, (Ank. 1978) s.445-460.

¹¹⁵Ahkâf, 9, Hadîd, 27.

¹¹⁶Mesela İbn Sa'd'ın Tabakât'ında, Hz.Ebu Bekir'in, yerine Hz.Ömer'i halife olarak tavsiye ederken yaptığı duada "vecalhu min hulefâike'r-râşidin"dediği nakledilmektedir (III/200). Burada "hulefâ" kelimesinin Allah'a izafe edildiğine dikkat edilmelidir.

¹¹⁷Concordance'da yaptığımız bir taramada "hulefâ-i râşidin" tabirine bu rivayetin dışında rastlanılmamıştır.

¹¹⁸İlk dört halifeye "râşidin" sıfatının, zalim Emevî ve Abbâsî halifelerinin işbaşına geçmesinden sonra verildiği ve ilk dört halifeyi bu sıfatla tanıtan hadislerin bundan sonra ortaya çıktığı şeklindeki bir görüş için bkz. Seyyid Murtazâ el-Askerî, Meâlimu'l-Medreseteyn, II/243.

¹¹⁹Bkz. Mehmet S. Hatiboğlu, Hz.Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî-İctimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri, (Basılmamış Doçentlik Tezi).

la sınırlı kalmıştır. Kıyamete kadar olacakları sabahdan akşama kadar verdiği bir hutbeyle bildirdiği nakledilen Hz.Peygamber'in¹²⁰ daha sonraki asırlarda meydana gelen, mesela, bu asırda cereyan eden belki de dünya tarihinin en önemli olaylarından niçin haber vermediği merak konusudur.

İnsanların, söz ve fiillerinin sorumluluğunu üzerlerine almak yerine Hz.Peygamberi aracı kılarak kendilerini de başkalarını da kandırmaları hadis alanında karşılaştığımız problemlerin esasını teşkil etmektedir. Ayrıca, siyasi kabilevi, ekonomik v.s. menfaatlerini bu şekilde daha kolay elde edeceklerini tahmin eden insanların bu yolu tercih ettikleri düşünülürse önümüzde çıkan birçok rivayet karşısında niçin tereddüt ettiğimizi anlamak zor olmayacaktır. Bu tahlilimiz ışığında sünnet-bid'at karşıtlığını ele alan Hz.Peygamberden menkul bütün rivayetlerin aynı değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği kanaatindeyiz.

III

Son olarak ele alacağımız rivayet günümüze kadar orijinal şekliyle ulaşabilmiş en eski hadis mecmuası olarak bilinen Hemmam b. Münebbih (ö.101)'in **Sahife**'siyle, Ma'mer b. Raşid (ö.153)'in **Cami**'inde, Rebî b. Habib (ö.170) ve Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'lerinde, Buhârî ve Müslim'in **Sahih**'lerinde yer alan şu hadistir:¹²¹ Ebu Hureyre nakleder: Hz.Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah Ademi kendi suretinde¹²² yarattı. Boyu 60 zira' idi. Yarattığı zaman ona şöyle dedi: "Git şu topluluğa selam ver - Orada bir grub melek oturuyordu-Seni nasıl selamlayacaklarını dinle. Zira o, senin ve neslinin selamı olacak." Adem gitti ve "esselâmu aleyküm" dedi. Onlar da "esselâmu aleyke ve rahmetullahi" diyerek "ve rahmetullahi" kısmını eklediler. Cennete giren herkes Âdem suretinde ve boyu 60 zira' olacaktır.¹²³ İnsanlar da o günden bugüne kısaltmaya devam ettiler."¹²⁴

Hemmam b. Münebbih (ö.101)'in Ebû Hureyre (ö.58)'den naklettiği bu hadis Ahmet b. Hanbel'in **Müsnedi**'ne, Ma'mer (ö.153)- Abdurrezzak (ö.211), Buhârî'nin **Sahih**'ine, Ma'mer-Abdurrezzak- Abdullah b. Muhammed ve Ma'mer-Abdurrezzak- Yahya b. Ca'fer (ö.243) yoluyla, Müslim'in **Sahih**'ine ise Ma'mer-Abdurrezzak- Muhammed b. Rafi' (ö.245) yoluyla intikal etmiştir. Yani Buhârî ve Müslim'in kendi şeyhleri dışında rivayetin geliş yolu aynıdır. Rebî b. Habib'in **Müsned**'inde yer alan rivayet Bişr el-Merîsî (ö.218)- Muhammed b. Ya'la (ö.205)- el-Hasen b. Dinar (Süfyan ondan hadis almış)- el-Hasîb b. Cahder-İshak b. Abdullah (ö.144)- el-Haris b. Nevfel (sahâbi, Hz.Osman zamanında ölmüş) tarikıyla gelmekte ve İbn Abbas'a, Ebu Hureyre'den duyduğu bu hadisi soran el-Haris b. Nevfel'e İbn Abbas, Ebu Hureyrenin doğru söylediğini ve "Allah'ın Âdemi, kendi ilmindeki sureti üzerine yarattığını ve ondan başka bir surete tahvil etmediğini" ifade etmektedir.¹²⁵

Rivayet geçmişle ilgili gaybî haberlerdendir. Hz.Peygamber'in bu tür haberleri verirken başvurabileceği iki kaynak vardır. Biri ilahi kaynak, yani vahy. Diğeri de geçmiş din ve kültürler. Bu kaynaklar üzerinde durmadan önce rivayeti genel bir değerlendirmeden geçirmekte fayda vardır.

"Allah, Ademi kendi suretinde yarattı" ifadesindeki "kendi" tabirine delalet eden zamirin Allah'a mı yoksa Hz.Âdem'e mi râcî olduğu konusu müslüman alimler tarafından tartışılmıştır. Bazıları Allah'ı insana benzetme kaygısından dolayı bu zamiri Hz.Ademe atfederlerken, "Allah, Ademi Rahman suretinde yarattı"¹²⁶ şeklinde gelen diğer bir varyantı dikkate alan alimler ise bunu tevîl etmeyip olduğu gibi kabul etme yönüne gitmişlerdir.¹²⁷

Her iki ihtimalin de mümkün olabileceğini varsayarak Hz.Adem'in boyunun 60 zira'¹²⁸ yani yaklaşık 30 metre civarında olması meselesi üzerinde durulmuş. Bu da Cenab-ı Hakkın kudreti haricinde değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerimde uzunluğu elli bin sene ve bin senelik günlerden bahsedilmektedir.¹²⁹ Bız bunların mahiyetini anlamasak da olduğu gibi kabul etmek durumundayız. Hz.Adem'in boyuyla ilgili olarak bu tür değerlendirmede bulunanlar da mevcuttur.¹³⁰ Ancak insanların boylarının Hz.Adem'den bu yana sürekli kısalacağını ifade eden cümlele problem doğurmaktadır.¹³¹ Altmış zira'lık boyun ilk insan olan Hz.Adem için bir ayrıcalık olduğu düşünülebilir. Ancak bugüne kadar yapılan binlerce kazıda Hz.Adem'den itibaren kısalarak gelen insanoğlunun bugünkü boyutlarından olağanüstü büyüklükte hiçbir iskeletine rastlanmamıştır. Bırakınız 30 metreyi, 3-4

¹²⁰Müslim, Kitabul-Fiten ve Eşratu's-Sâa H.No. 2891, 2892; Buhârî, Kitabul-Kader, 4.

¹²¹Sahifetu Hemmam b. Münebbih, 205-208. Ma'mer b. Raşid, **Cami**', (Abdurrezzak'ın Musannaftı içinde) X/386; Rebî b. Habib, **Müsned**, III/23 (Bab: 15 Kavluhu Halakallahü Âdeme Ala Sûretihî); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II/315; Buhârî, Enbiya, 1; İstîzân 1; Müslim, Cenne, H.No: 2841.

¹²²"Kendi suretinde" ifadesi Buhârî, Enbiya, 1'de yoktur.

¹²³"Boyu 60 zira olacak" cümlesi Buhârî, Enbiya 1 ve İstîzân 1'de yoktur.

¹²⁴İbn Hacer'in **el-Metâlibu'l-Âliye**'sinde Ebû Ya'la'nın **Müsned**'inden nakledilen ve Ebu Hureyreyle dayandırılan bir rivayet Hz.Adem'in yaratılışını nisbeten Kur'an-ı Kerim'e uygun bir şekilde anlatmaktadır. Meleklerle selamlaşma diyalogu bu rivayette de mevcuttur (**el-Metâlibu'l-Âliye**, III/270).

¹²⁵**Müsnedü Rebî** III/23. el-Hasen b. Dinar'dan sonra gelen Muhammed b. Ya'la'nın, rivayeti Rebî'den almış olması muhtemeldir.

¹²⁶İbn Fûrek, **Müşkilü'l-Hadis**. İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, V/183.

¹²⁷Konuyla ilgili geniş bilgi ve her iki görüşü savunanların yorumları için bkz. İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası (Tevîlu Muhtelifi'l-Hadis)**, 288-292. (Türkçesi: M.H. Kırbaçoğlu); İbn Fûrek, **Müşkilü'l-Hadis**, 48-66; Raif Ogan, **Oryantalizmin Soruları** içinde (der. Ahmet Parlakışık), s.118-122; **Sahifetu Hemmam b. Münebbih**, (Thk.) Rifat Fevzi Abdulttalib, 205-213 (Muhakkikin Taliki). Rivayette ilgili erken bir yorum için bkz. **Müsnedü Rebî b. Habib**, III/23. Son devrin büyük alimlerinden Musa Carullah zamir Hz.Adem'e, raci olduğu görüşünü benimsemekte ve bu konuda Muhyiddin İbn Arabî'nin **el-Futuhâtu'l-Mekkiyye** kitabındaki açıklamasına tabi olmaktadır. Ayrıca, "Allah Ademi, Rahman suretinde yarattı" rivayetindeki "suret" in Rahman'a izafesinin teşriif ve tekrim amacını taşıdığı şeklindeki yoruma da katılmaktadır (Bkz. **Uzun Günlerde Oruç**, 44-45).

¹²⁸"Zira": Değişik adlandırmalara göre 46,2 cm ile 61.6 cm arasında bir ölçü birimi (**Mu'cemu Lugatî'l-Fukahâ**, 213).

¹²⁹Bkz. Hac, 47, Secde, 5, Meâric, 4.

¹³⁰Bkz. Kamil Miras, **Tecrid-i Sarih Tercemesi**, IX/77.

¹³¹"Cennete girecek insanların boyunun 60 zira' olacağı" ifadesi Buhârî rivayetinde yer almadığı için Kamil Miras bu noksanlığı "Adem'in güzelliğinden birer parça eksilme" şeklinde açıklamıştır. Halbuki aynı rivayetin başında Hz.Adem'in boyunun 60 zira' olduğu zikredilmiştir (**Tecrid**, IX/76-77).

metre boyunda bir insan iskeleti bile tesbit edilmiş değildir. Eğer Hz.Adem ve zürriyeti bu dünyada yaşadıysa, kazılardan çıkarılan ve milyonlarca sene öncesine tarihlenen insan iskeletlerinin boyutlarının hemen hemen bizimkilerle aynı olmasını neyle izah edeceğiz?¹³² Büyük dinazorların iskeletlerine, dev ağaçların fosillerine rastlanan bu yaşlı dünyada insanın maymundan geldiğini isbat için yapılan onca araştırmalara rağmen bu yönde olumlu bir sonuç alamayan evrimciler, kendi teorilerine destek açısından, rastlayacakları dev ebatlarda insan iskeletlerinden kimbilir ne kadar mutlu olurlardı. Eski devirlerde insanın, kendisinden daha büyük yırtıcı hayvanlarla ve zor tabiat şartlarıyla başedebilmek için zaten iri yapılı olmaları gerektiği öne sürülebilir. Ancak insanoğlu diğer varlıklarla ve çevresindeki tabiatla mücadele ederken fizik gücünden çok akıl gücüne dayanmaktadır. Cenabı Hak yeri göğü insana müsahhar kılarken ona verdiği akıl nimetine atıfta bulunmaktadır.¹³³

Bu durumda şu ihtimaller gözönüne alınabilir:

1. Hz.Peygamber, geçmiş insanların daha büyük boyutlarda olabileceği konusunda bir tahmin yürütmüştür.
2. Geçmiş din ve kültürlerden kendisine ulaşan bilgilere göre konuşmuştur.
3. Bu olay vahiy yoluyla kendisine bildirilmiştir.
4. Hz.Peygamber böyle birşey söylememiş, başkaları ona isnad etmişlerdir.

Birinci şıkkı kabul etmek makul değildir. Çünkü bu konuda geçmiş dinlerden intikal eden bir bilgi mevcudken Hz.Peygamber'in, ölçülerine kadar varan kesinlikte bir tahminde bulunması uzak bir ihtimaldir.

İkinci şıkkı tercih etmek, bu bilginin dayandığı kaynakların belli olması açısından makul görülmeyle beraber, ümmi olan ve dolayısıyla geçmiş dinlerin kitaplarını okuyup incelememiş bir Peygamberin böyle bir bilgiyi insanlara aktarması zor bir ihtimaldir. Bu bilgiye sahip olanların kendisine aktardıkları malumatı nakletmiş olması ise ihtimal dahilindedir.

Bu durumun vahiy yoluyla kendisine bildirilmiş olması kanaatımızca mümkün değildir. **Tevrat'ta** da yer alan "Allah Ademi kendi suretinde yarattı" ifadesini olduğu gibi kabul edip tevil etmeden vahiy kaynağına dayandırsak bile, bu hadisin son cümlesinde ifade olunan, "insanların o günden bu yana sürekli kısalmakta olduğu" fikri vakiyle çelişmektedir. Tam tersine son yıllarda yapılan araştırmalarda, alınan gıdalarla bağlantılı olarak, insan boyunun ortalama 2-3 santimetre uzamış olduğu belirtilmektedir.¹³⁴ O halde akılla bilinmeyecek geçmişe ait bu tür gaybî haberlerin ancak vahiy mahsülü olabileceği iddiasına dayanarak vakiya uymayan rivayetleri mahzâ hakikatmış gibi kabul edip, uzun uzadıya tevilini yapmanın bir anlamı yoktur.

Kanaatımızca bu rivayet Yahudî esâtirinden kaynaklanan ve bu esâtiri bilen müslüman raviler tarafından nakledilerek herhangi bir şekilde Hz.Peygambere isnad edilen bir haberdir. **Tevrat'ta** bu olay çok sarıh bir biçimde

şöyle anlatılmaktadır: "Ve Allah dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen herşeye hakim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı."¹³⁵ "Allah Ademi yarattığı günde onu Allah benzeyişinde yaptı."¹³⁶

Bizde ki rivayetin kaynağı olan bu ayetlere bakılırsa zamirin mercii konusunda yapılan tartışmaların ne kadar zaid olduğu kolayca anlaşılır.¹³⁷

Hz.Adem'in 60 zira'lık boyunun da biraz kısalmış olarak Yahudî kaynaklarından intikal ettiği görülmektedir. Tevrat'ta eski zamanlardaki iri adamlara delalet eden "nefilim" kelimesi geçmekle beraber¹³⁸ ilk insanın boyunu gösteren sarıh bir ölçü yoktur. M.S. 1. yüzyıla kadar uzanan ve Tevratın tefsiri sayılan eski yahudî kaynaklarına dayanılarak verilen bilgiye göre ise, "Allah, Ademi o kadar büyük yaratmıştı ki, yattığı zaman boyu dünyanın bir ucundan diğer ucuna uzanıyordu. Ayakta durduğu zaman ise başı Allah'ın tahtı seviyesine çıkıyordu. Sonra Allah meleklerin bu büyük adam karşısında şaşkınlık ve korkularını yatıştırmak için elini Ademin üzerine koydu ve boyunu 1000 zira' (cubit)'ya indirdi. Ademin itaatsizlik ya-

¹³²Ibn Hacer, **Fethu'l-Bari** de bu görüşü teyid eden kanaatını şöyle açıklar: "Semud diyarı gibi, geçmiş milletlerin halen mevcut eserleri, bu konuda problem doğurmaktadır. Çünkü bunların evleri, hadisteki ifadenin gerektirdiği gibi, onların boylarının aşırı uzun olmadığını göstermektedir. Şüphesiz onların yaşadığı devir çok eskidir ve onlarla Hz.Adem arasındaki zaman, onlarla bu ümmetin evveli arasındaki zamandan daha kısadır. Bu ana kadar bu problemi çözecek birşey bulamadım" (**Fethu'l-Bârî**, IV/368). Bu alıntıyı kitabında nakleden Musa Carullah İbn Hacer'in bu görüşünün ilmi ve makul bulmakta ve bunu destekleyecek başka deliller zikretmektedir (Bkz. **Uzun Günlerde Oruç**, 45-46).

¹³³Nahl/12, İsrâ/70.

¹³⁴Şifâhen elde ettiğim bu bilginin bilimsel dayanaklarını araştıramadım. Ancak **Meydan Larousse** Ansiklopedisi'nde, "Belkide birbirleriyle karışma yüzünden beyaz halklarda bir süreden beri ortalama boyda hızlı bir artış görülmektedir" şeklinde bir bilgi vardır. III/347, Boy md. (Sabah Gazetesi Yayını).

¹³⁵Tekvin, 1/26-27.

¹³⁶Tekvin, 5/1. Bu görüşün eski Sümer yazıtlarına dayandığı ve **Tevrat'ta** da oradan geçmiş olduğu iddia edilmiştir (Bkz. Muazzez İlimiye Çiğ, **Kur'an, İncil ve Tevratın Sümerdeki Kökeni**, İstanbul 1995, s.36. Ayrıca bkz. Eyyüp Ay, "İlahî Mesajın Kadim Medeniyetlerdeki İzdüşümleri: Kur'anın Arkaplanına Arkeolojik Bir Yaklaşım" **İslâmî Araştırmalar**, cilt: 9, sayı: 1-4 (1996) s.189. "Ey Annem, ismini vereceğin yaratık oldu/Onun üzerine tanrıların görüntüsünü koy."

¹³⁷"Havva'nın, Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı" (**Ibn Mâce**, Tahare, 77, Tekvin, 2/21-23), "Allah'ın, Âdem'i yeryüzünden aldığı 4 çeşit topraktan yarattığı" (**Ebu Dâvud**, Sünne, 17; **Hebrew Myths**, 61) gibi daha pek çok malumatın eserlerimize yahudî kaynaklarından girdiği anlaşılmaktadır. Hadis kaynaklarımızın çoğunda "kadının kaburga kemiğinden yaratıldığı" nakli zikredilmekle beraber biri hariç (**Ibn Mâce**, Tahare, 77, Şafii'nin görüşü olarak) Havva'nın (dolayısıyla kadının) Adem'in kaburgasından yaratıldığı görüşü yer almamıştır. Musa Carullah, müfessirlerin "ve halâka minhâ zevcehâ" (ondan da eşini yarattı) ayetini genellikle, "Havva, Adem'in sol kaburgasından yaratıldı" şeklinde tefsir etmelerini eleştirerek ayetten bu mananın çıkmayacağını, hadis kitaplarında da bu şekilde bir rivayetin olmadığını belirtmiştir. "Kadınların kaburga kemiğinden yaratıldığı" (**Buhârî**, Enbiya, 1, Nikah, 80; **Müslim** Rıdâ 59-60; **Ibn Hanbel**, 2/497) hadisinin ittifakla sahih olduğunu belirten Musa Carullah, bunun kadının tabiatını izah eden çok belîğ bir ifade olduğunu söylerken, bu fikrin hadis kültürüne **Tevrattan** geçmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmamıştır. (**Uzun Günlerde Oruç** 48-53).

¹³⁸Tekvin, 6/4.

parak bilgi ağacından (tree of knowledge) yemesi üzerine de boyunu 100 zira'ya düşürdü.¹³⁹

Yine bu kaynaklarda anlatıldığına göre Adem, çamur halinde şekillenmiş olarak yeryüzünde boydan boya hareketsiz yatarken, Allah ona kendi neslinden gelecek küçültülmüş modellerini göstermiş, onlar da Ademin üzerinde toplanarak saçlarına, gözlerine, kulaklarına, ağızına-burnuna dolmuşlardır.¹⁴⁰

Rivayetimizin kaynağının İsrailiyyat olduğu anlaşıldığına göre geriye bu haberin kim veya kimler tarafından Hz.Peygambere dayandırıldığı üzerinde durmak gerekir. Haberin sahâbi ravisi Ebû Hureyre'dir. Hadiscilere göre "udûl" kabul edilen sahabe Hz.Peygamber'e kasden yalan isnad etmekten uzaktır. Bizim kanaatimiz da bu doğrultadır.¹⁴¹ Bu takdirde Ebû Hureyre menşe birliğini dikkate alarak böyle bir rivayeti Hz.Peygamber'e atfetmekte mahzur görmemiş olabileceği gibi başka bir sahâbiden duyduğu malumâtı, "Hz.Peygamber'den alınmıştır" düşüncesiyle ona isnad etmiş de olabilir. Bu sonucunu daha muhtemel görmektedir. Nitekim sahâbenin bazen, birbirlerinden aldıkları hadisleri doğrudan Hz.Peygambere dayandırdıkları bilinen bir husustur.¹⁴² "Okumadığı halde, Tevratın muhtevâsını Ebû Hureyre kadar iyi bilen birini daha görmedim" diyen Kabu'l-Ahbâr'ın sözü¹⁴³ dikkate alınırsa, Ebû Hureyre'nin en azından şifâhî olarak Yahûdî kültürüne aşına olduğu söylenebilir.

Haberi Ebû Hureyre'den nakleden Hemmam b. Münebbih (ö.101) meşhur Vehb b. Münebbih (ö.110)'in ağabeyidir. İsrâîlî rivayetlerin en önemli kaynaklarından biri sayılan Vehb¹⁴⁴ İrân'dan Yemen'e gönderilen askerlerin yerli kadınlarla evlenerek oluşturdukları ailelerden (ebnâ) birine mensubtur. Ehîlî Kitabın rivayetlerini çok iyi bildiği ifade edilen Vehb'in¹⁴⁵ hepsi de ilahî menşe'li 92 kitabı okuduğu nakledilmektedir.¹⁴⁶ Hemmam'ın, kardeşi Vehb'in bu geniş kültüründen haberdar ve nasıbdar olmaması mümkün değildir. Ebu Hureyre dahil bu haberin bütün ravilerinin (Hemmam-Ma'mer-Abdurrezzak) put-perest, mecûsî, yahudî ve hristiyan kültürünün harmanlandığı bir yer olan Yemen'den¹⁴⁷ çıkmış olmaları da ayrıca dikkat çekicidir. Bütün bu mülâhazalardan sonra, rivayetin daha sonraki bir dönemde başına eklenen bir isnad zinciriyle Hz.Peygamber'e dayandırılmış olması da mümkündür. Her ne olursa olsun, geçmiş Yahûdî kültüründen kaynaklandığı anlaşılan bu ve benzeri rivayetlerin bazı güvenilir hadis mecmualarında yer alıyor diye tartışmasız sahih kabul edilmesi ve sonra da garib muhtevalarını anlaşılır kılabilmek için zoraki tevillere başvurulması kanaatimizce isabetli değildir.¹⁴⁸

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hadis kaynaklarımızda burada incelediğimiz rivayetlere benzer bir hayli haber mevcuttur. Bunları tahlil edip değerlendirebilmek ve ait oldukları dönemleri tesbit edebilmek için ne yazık ki isnad tetkiki yeterli olmamaktadır. Senedi sağlam görünen pekçok rivayet sosyal,

siyasî ve kültürel tarih verileri ışığında incelendiğinde Hz.Peygamber zamanına ulaşmamaktadır.

Geçmiş hadis ulemasının isnad tetkikinde kılı kırk yaran hassasiyetlerinin şüphesiz çok büyük önemi vardır. Onların sahih hadisleri tespit için samimiyetle ortaya koydukları bu eleştirel çaba her türlü takdirin üstündedir. Ancak isnad tetkikinde gösterdikleri bu hassasiyetin sadece yüzde onunu metin tetkikine hasredebilmiş olsalardı, bugün hadis ilminin vechesi bambaşka olurdu. Kaynaklarımızda hadis metinleriyle ilgili tenkid ve değerlendirmelerden bazı örnekler mevcut bulunmakla beraber, ricâl tetkiki maksadıyla oluşturulan ve yüzlerce cilde bâliğ olan muazzam literatür karşısında bu örneklerin kayda değer olmadığını söylemek gerekir. Daha sahabe asrında başlayan özellikle muhtevaya yönelik tenkid ve tashih faaliyetinin¹⁴⁹ aynı minval üzere devam etmemesi gerçekten büyük bir talihsizliktir.

Kur'an-ı Kerim'in açık emirlerine rağmen, dini meseleler üzerine düşünmenin, araştırma yapmanın yasak olduğunu Hz.Peygamber'e dayandırarak iddia etmenin¹⁵⁰ mantığını anlamak mümkün değildir. Tarih içinde ortaya çıkan ehl-i hadis, ehl-i rey ihtilafı münasebetiyle söylenmiş, düşünme, akletme ve rey izhar etmeyi yasaklayan bazı haberler ciddiye alınarak, kendi varlığı üzerinde bile düşünmeye davet eden bir yaratıcının dine ait meseleleri akıl dışında tutmak ve Hz.Peygamber'e aidiyeti şüpheli veya gayri muhtemel

¹³⁹Robert Graves and Raphael Patar, *Hebrew Myths, The Book of Genesis*, New York 1989, s.61.

¹⁴⁰A.g.e., 62. (Bu bilgilere ulaşmamı sağlayan Dr.Baki Adam'a teşekkür ederim.)

¹⁴¹Musa Carullah da bu hadisin senedinin sahih, ravilerinin doğru olduğunu ancak nakilde bir kusur bulunabileceğini belirterek aksi takdirde "kulak varken insanın aklına ihtiyaç kalmazdı" der. (*Uzun Günlerde Oruç*, 46).

¹⁴²Ebû Hureyre'nin zaman zaman bu şekilde rivayette bulunduğu hakkında bkz. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası (Tevlû Muhtelifi'l-Hadis)*, 59.

¹⁴³Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 34; *Nübelâ*, II, 432.

¹⁴⁴Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl* IV, 352.

¹⁴⁵Zehebî, *Tezkire*, I, 101.

¹⁴⁶İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 543. Vehb b. Münebbihin İsrailiyyatla ilgili konusunda geniş bilgi için bkz. M. Clement Huart, "Yemende Yahûdî-Hristiyan Rivayeti" *Journal Asiatique* (Serie X, Tome IV, 1904 Paris, s.321-350)'de yayınlanan "Wahb ben Monabbih et La Tradition *Judro-Chrétienne* au Yemen" isimli Fransızca makaleden çeviren M. Said Hatiboğlu (Yayınlanmamış çeviri).

¹⁴⁷Bkz. M. Fayda, *İslamiyetin Güney Arabistana Yayılışı*, 16-22; *TDV İA*, X/79 (Ebnâ md.).

¹⁴⁸Burada İbn Haldun'un şu görüşüne hak vermemek elde değildir: "Rivayet tefsirleri yanlış-doğru, makbul-merdud herşeyi içeriyordu. Bunun sebebi şuydu: Arablar ne kitab ne de ilim ehliydidiler. Onlara bedevîlik ve cehâlet hakimdi. Yaratılışın başlangıcı, mevcûdâtın esrârı, mükevvenâtın esbâbını öğrenmek istediklerinde kendilerinden önceki Ehl-i Kitâb'a sorarlardı ve onlardan istifade ederlerdi. Bunlar da Yahûdiler ve onların dinine tabi olan Hristiyanlardı... Bunlar müslüman olunca, şerî hükümlere taalluk etmeyen yaratılış, melâhim ve benzeri konularda eskî halleri üzere kaldılar. Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Selam ve benzerleri tefsirleri kendi yanlarındaki bu rivayetlerle doldurdular." (*Mukaddime*, s.439).

¹⁴⁹Bu konuda önemli bir çalışma için bkz. M.S. Hatiboğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* (Basılmamış doktora tezi), Ankara.

¹⁵⁰Bkz. Hatib Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-Müfekkâh*, I/153.

birçok rivayeti din açısından eleştirilemez saymak makul bir tutum değildir. Bu tutum, İmam Şafî ile başlayıp hadiscilerle devam eden ve Hz.Peygamber adına nakledilmiş ve kitaplara geçmiş herşeye dînî (veya ilahî) bir değer atfetme anlayışının bir devamıdır.¹⁵¹ Bir bakıma bunu, kitaplarda yer alan ve uydurma olduğu üzerinde ittifak bulunmayan hiçbir rivayeti heder etmeme çabası olarak da değerlendirebiliriz. Uydurma olanlar da dahil bütün rivayetlerin kültürel bir değeri olduğunda şüphe yoktur. Sahih olanlar dinin anlaşılması için nasıl vazgeçilmezlerse, uydurma olanlar ve bu şüpheyi taşıyanlar da ortaya çıktıkları dönemi ve toplumu tanımak bakımından çok kıymetli malzemelerdir. Bu anlamda hiçbir rivayeti heder etmeden değerlendirmek ilmin icabıdır. Ancak sonraki dönemlerin ürünü olduğu aşikar haberleri Hz.Peygamber'e atfetmek ve onlara dini bir değer yüklemek kanaatımızca çok tehlikelidir. Zira geçmişte özellikle fakihler birçok rivayetin ma'mulunbih olmadığını bildikleri için bunları reddetmeseler de amel noktasından neredeyse görmezlikten gelmişlerdir. Ama bugün büyük çoğunluğu tercüme edilen hadis mecmualarını ellerine alan insanlar, içindekilerin sıhhat derecesi bir tarafa, amelî değerini de bilmedikleri halde her rivayeti tek tek hayatlarına tatbik kalkışmaktadırlar. Üstelik bu rivayetleri olur olmaz tevillerle ve güya modern ilmin verileriyle izaha kalkışan bazı ilim adamları da ne yazık ki sünnete yönlendirdiklerini zannettikleri insanları tam bir zihin bulanıklığına ve tereddüte sevk etmektedirler.

İslamiyet, sade, makul ve anlaşılabilir bir dindir. Muharref Yahudî ve Hristiyanlığın içinde boğulduğu hurafeler gerçek İslamiyet için sözkonusu değildir. Kur'an-ı Kerim ve Resulullah'ın sahih tatbikatı, aklın ışığında yorumlanan tarihî ve ilmî gerçekler bu tür hurafelerin onda barınmasına izin vermezler. Onun için burada sağlam ölçülere dayanarak rivayetleri değerlendirme gereğine işaret eden bazı alimlerin görüşlerinden örnekler vererek önerilerimize geçeceğiz.

Ebû Hanîfe (ö. 150): "Bir kimse, Peygamber (s.a.v.)'in her söylediğine inanıyorum, ancak O, haksız konuşmaz ve Kur'an'a muhalefet etmez derse, bu, onun Nebî (s.a.v.)'i tasdik ettiğini ve onu Kur'an'a muhalefetten tenzih ettiğini gösterir... Nebî (s.a.v.)'den, Kur'an'a aykırı hadis rivayet eden kimseyi red, Peygamber (s.a.v.)'i red ve onu yalanlama değildir. Bu ancak Peygamber (s.a.v.)'den batıl rivayette bulunan kimseyi reddir".¹⁵²

Ebû Yusuf (ö.182): "Rivayetler çoğaldıkça, bunlar arasından tanınmayan, fıkıh ehlinin bilmediği, Kitaba ve Sünnete uygun olmayan rivayetler ortaya çıkar. Şaz hadislerden sakın, hadiscilerin ve fukahanın bildikleri (kabul ettikleri) ile Kitap ve Sünnete uygun olanları al. Diğerlerini buna göre değerlendir. Çünkü Kur'an'a muhalif olan, Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilmiş olsa dahi ondan değildir".¹⁵³

Muhammed b. İsa et-Tabba' (ö.224)¹⁵⁴: "Güvenilir (sika) ve emin bir ravinin muttasıl bir isnadla rivayet ettiği haber şu sebeplerle reddolunur:

1. Aklın gereklerine aykırı olması. Böyle bir haberin batıl olduğu anlaşılır. Çünkü şeriat ancak aklın tecviz et-

tiği alanda varid olmuştur. Akla aykırı olan şeyleri kabul etmez.

2. Kur'an'ın nassına ve mütevâtir sünnete aykırı olması. Böyle bir haberin aslı olmadığı veya mensuh olduğu anlaşılır.

3. İcmaya aykırı olması. Bu takdirde haberin mensuh olduğuna veya aslı olmadığına hükmedilir."¹⁵⁵

Ebübekir el-Cassâs (ö.370): "Haber-i vahidlerin reddine sebep olan illetlerden birisi, akıl hükümlerinin gereklerine aykırı düşmesidir. Çünkü akıl Allah'ın hüccetidir. Onun delâlet ettiği ve gerekli gördüğü şeye muhalefet caiz değildir. Akıl hüccetine zıt her haber fasid ve gayr-ı makbuldür. Akıl hücceti ise sabit ve sahihtir. Eğer haberin aklın hükümlerine muhalif olmayacak bir şekilde izahına ihtimal varsa o yöne hamledilir."¹⁵⁶

Hatib Bağdâdî (ö.463): "Aklın, Kur'an'ın muhkem ayetlerinin, malum sünnetin, sünnet yerine geçen câri tatbikatın ve her katı delilin hükümlerine aykırı olan haber-i vahid kabul edilmez."¹⁵⁷

Gazâlî (ö.505): "Aklın muhal gördüğü konularda varid olan haberin tevili gereklidir. Menkulun, akla muhalif birşey içermesi asla düşünülemez... Akıl bir konuda tevakkuf eder, imkansızlığına da cevazına da karar veremezse o zaman menkûlü tasdik gerekir."¹⁵⁸

İbnu'l-Cevzî (ö.597): "Sika raviler toplanıp devenin iğne deliğinden geçtiğini söyleseler, ne sikalıklarının ne de haberlerinin bir kıymeti olur. Çünkü onlar muhal birşeyi haber vermektedirler. O yüzden, akla muhalif, asıllara ters düşen bir hadis görürsen bilki o uydurmadır. Araştırma zahmetine girme."¹⁵⁹

İbn Teymiyye (ö.728): "Malumdur ki Kur'an'a, mütevâtir habere, icmaya ve akla muhalif haberler batıldır."¹⁶⁰

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751): **el-Menâru'l-Münif fi's-Sahîhi ve'd-Daif** isimli önemli eserinde¹⁶¹ bir hadisin sadece metnine bakarak uydurma olduğunu an-

¹⁵¹Aslında İmam Şafî'de bir fakih olarak seçmecî ve eleştirel davranmış ve bu yüzden kendi adına izafeten bir mezheb ortaya çıkmıştır. Ancak onun sünnet konusunda geliştirdiği bazı yorumlar (meselâ onu vahy kabul etmesi gibi) sonradan onu takib edenlerce katı bir şekilde savunulmuş ve hadisciler, akla, rey, ihtihada, araştırma ve ta'lî'e daha fazla önem veren rey fukahâsına yekvücut olarak karşı çıkmışlardır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu anlayış egemendir. Hanefî mezhebinin çoğunluğu oluşturduğu Türkiye gibi ülkelerde bile, hadis alanında Ebu Hanife'nin geliştirdiği anlayış yerine, Şafîi ekolü anlayışının hakim olması dikkat çekicidir.

¹⁵²Ebû Hanîfe, **el-Âlim ve'l-Müteallim**, 26-27.

¹⁵³Ebu Yusuf, **er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi**, 31.

¹⁵⁴**Kütüb-i Sitte** musannıflarının hocalarından sika bir muhaddis ve fakih (Zehebî, **el-Kâşif**, III/77-78).

¹⁵⁵Hatib Bağdâdî, **el-Fakih ve'l-Mütefakkih** I/132.

¹⁵⁶Ebübekir el-Cassâs, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, III/121-122.

¹⁵⁷Hatib Bağdâdî **el-Kifâye fi'l-İlmîr-Rivâye**, 432.

¹⁵⁸Gazâlî, **el-İktisad fi'l-İ'tikad**, 212.

¹⁵⁹İbnu'l-Cevzî, **el-Mevzûât**, I/65.

¹⁶⁰İbn Teymiyye, **Minhâcu's-Sünne** VII/419.

¹⁶¹İbn Kayyim el-Cevziyye, **el-Menâru'l-Münif fi's-Sahîhi ve'd-Daif**, 43 vd.

layabileceğimiz birçok ölçü zikretmiştir ki bu ölçülerin zaten uydurma oldukları bilinen rivayetlere değil, diğer hadis kaynaklarındaki benzer özellikleri taşıyan hadislere de tatbiki gereklidir.

Öneriler

1. Hz.Peygamber (s.a.v.)'i Kur'an-ı Kerim'in tanıttığı ölçüler içinde tanımalı ve onu anlatan ve tanıtan rivayetlerden bu ölçülere muhalif olanları reddedilmelidir.¹⁶²

2. Hz.Peygamber (s.a.v.), insan üstü sıfatlardan insana yakışmayacak özelliklerden ve ona ait olamayacak sözlerden tenzih edilmelidir.¹⁶³ Bazı örneklerine bu yazımızda işaret ettiğimiz bir takım yakıştırmalar ve isnadlar onu insanla melek arası bir varlık durumuna getirmekte ve Kur'an-ı Kerim'de beyan edilen Peygamberlik misyonuna ters düşer hale sokmaktadır.¹⁶⁴

3. Hz.Peygamber'i tanıma ve anlamada daha sonra gelişen marazî anlayışlar yerine Kur'an-ı Kerim'in yanısıra seçkin sahabenin Peygamber telakkisi de esas alınmalıdır.¹⁶⁵

4. Geçmişte çok önem verilmiş ve o gün için önemli fonksiyonlar icra etmiş isnad tetkikinin cevap vermediği durumlarda tarih, sosyoloji, ekonomi, sosyal tarih, sosyal psikoloji, antropoloji gibi ilimlerin yardımıyla hadis metinlerinin tahlil ve tenkidine girişilmeli, bu çalışmada Kur'an-ı Kerim sürekli gözönünde bulundurulmalıdır.¹⁶⁶

5. Özellikle, fiten, melâhım, kıyamet alametleri, fezâil, zühd ve rekâik, menâkıb gibi doğrudan itikad, ibâdât ve muamelâtla ilgili olmayan konularda varid olan haberlerden zihinlerde tereddüt uyandıranlarının Hz.Peygamber'e isnadından kaçınılmalı, bunlardan Hz.Peygamber'den sonraki gelişmelere uyanların, o dönemlerin ürünü olduğu kabul edilmelidir.¹⁶⁷

6. Yarattığı, kainatın sırları, kıyamet ahvâli, cennet ve cehennemle ilgili rivayetler içine sızmış olabilecek İsrâîlî ve mesîhî haberler, yahudî ve hristiyan kaynakları incelenerek tesbit edilmeli, bunlardan Kur'an'a uygun olmayanlar ayıklanmalıdır.

7. Hadisleri anlamak (fıkhu'l-hadis) için klasik yöntemler yanısıra, yeni yöntemler geliştirilmelidir.¹⁶⁸ Sahih rivayetlerden hüküm elde ederken, hadisin vurûd sebebi, muhatabın durumu, olayın husûsiliği, bölgesel ve iklimsel şartlar, tarihî arkaplan dikkate alınmalı, içinden genel ve evrensel sonuçlar çıkartılamıyacak haberler bu yönde yorumlanmamalıdır. "Olayın husûsiliği hükmün umûmiliğine mânî değildir" kuralının her zaman doğru sonuçlar vermediği dikkate alınmalıdır.

8. Hadisleri yorumlarken, hadiscilerin yanısıra, fakihlerin değerlendirmelerine daha fazla önem verilmeli ve bağlayıcılık açısından yapılacak bir sınıflandırmada fukahânın taksimatı esas alınmalıdır.¹⁶²

9. Yazılı veya sözlü olarak bize intikal eden gayri makul rivayetleri Hz.Peygamber'e isnadda acele etmemek ona saygının bir gereğidir. Bu gibi haberleri ihtiyatla karşılamak, en azından tevakkuf etmek, araştırma sonunda Hz.Peygamber'e aidiyetinden emin olduktan sonra ona isnad etmek gerekir. Her ne kadar "kelamın i'mali ihmalden evladır" denmişse de¹⁷⁰, "bir kelamın i'mali mümkün olmaz ise ihmal olunur"¹⁷¹ kaidesi gereğince, Hz.Peygamber'e isnadı caiz olmayan birçok rivayetin ihmali, dinî bakımdan i'malden evladır.

10. Hadiste muhtevaya yönelik çalışmalar cesaretle sürdürülmeli, bu alanlara samimi ve ciddi biçimde yönelenlerin, hadis ve sünnet münkiri şeklinde itham edilmelerinin hiçbir haklı ve ilmî gerekçesinin bulunmadığı bilinmelidir. Hadis ve sünnete önem verdiklerini her fırsatta göstermeye çalışanların bu dinin aziz Peygamberine layık olmayan pekçok rivayeti nasıl ısrarla yakıştırmak istedikleri, başka bir ihtimalin olabirliğini dahi düşünmeden akla hayale gelmedik tevellere giriştikleri ibretle müşahede olunmaktadır. Kanaatimizce niyetler ne olursa olsun Hz.Peygamber'e gösterilecek gerçek saygının gereği bu değildir.

11. Velhasıl seçkin bir dinin seçilmiş Peygamberini doğru tanıyabilmek ve doğru anlayabilmek için seçmeci ve eleştirel yaklaşım ilmî ve dinî bir zarûrettir.

¹⁶²Hız.Peygamber'in hayatını ve davetini Kur'an'ı temel alarak inceleyen bir eser için bkz. İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı I-III** (Türkçesi: Mehmet Yolcu) İstanbul-1995.

¹⁶³Musa Carullah şöyle der: "Ravileri vehimlerden tezkiye etmekle, lisan-ı nübüvveti tenzih etmek arasında beni serbest bırakırlarsa ben tereddüt-süz elbette lisan-ı nübüvveti tenzih tarafına meyylederim. (Uzun Günlerde Oruç, 46)

¹⁶⁴Bu konuda örnek bir çalışma için bkz. Mehmet S. Hatiboğlu, "Hz.Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezâhürleri", **İslâmî Araştırmalar**, sayı: 2 (Ekim-1986), Ankara, s.5-11.

¹⁶⁵Bu konuda hazırlanmış bir çalışma için bkz. Bünyamin Erul, **Sahabede Peygamber Telakkisi ve Sünnet Anlayışı** (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara-1996.

¹⁶⁶Bu konuda Kur'ânî anlayış temelinde, tarihi ve sosyal gelişmelerle hadis bağlantısını ele alan örnek bir çalışma için bkz. M.S. Hatiboğlu, **Hız.Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasî-İcîtimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri** (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara.

¹⁶⁷Hız.Ömer'in, insanları "hüküm ifade etmeyen ve sünnet içermeyen hadisten menettiği" naklolunmaktadır. (Enne Ömeren nehâ anî'l-hadîsi ammâ lâ yüfîdû hukmen velâ yekûnu sünneten) (Camîu Beyanî'l-ilm, II/121).

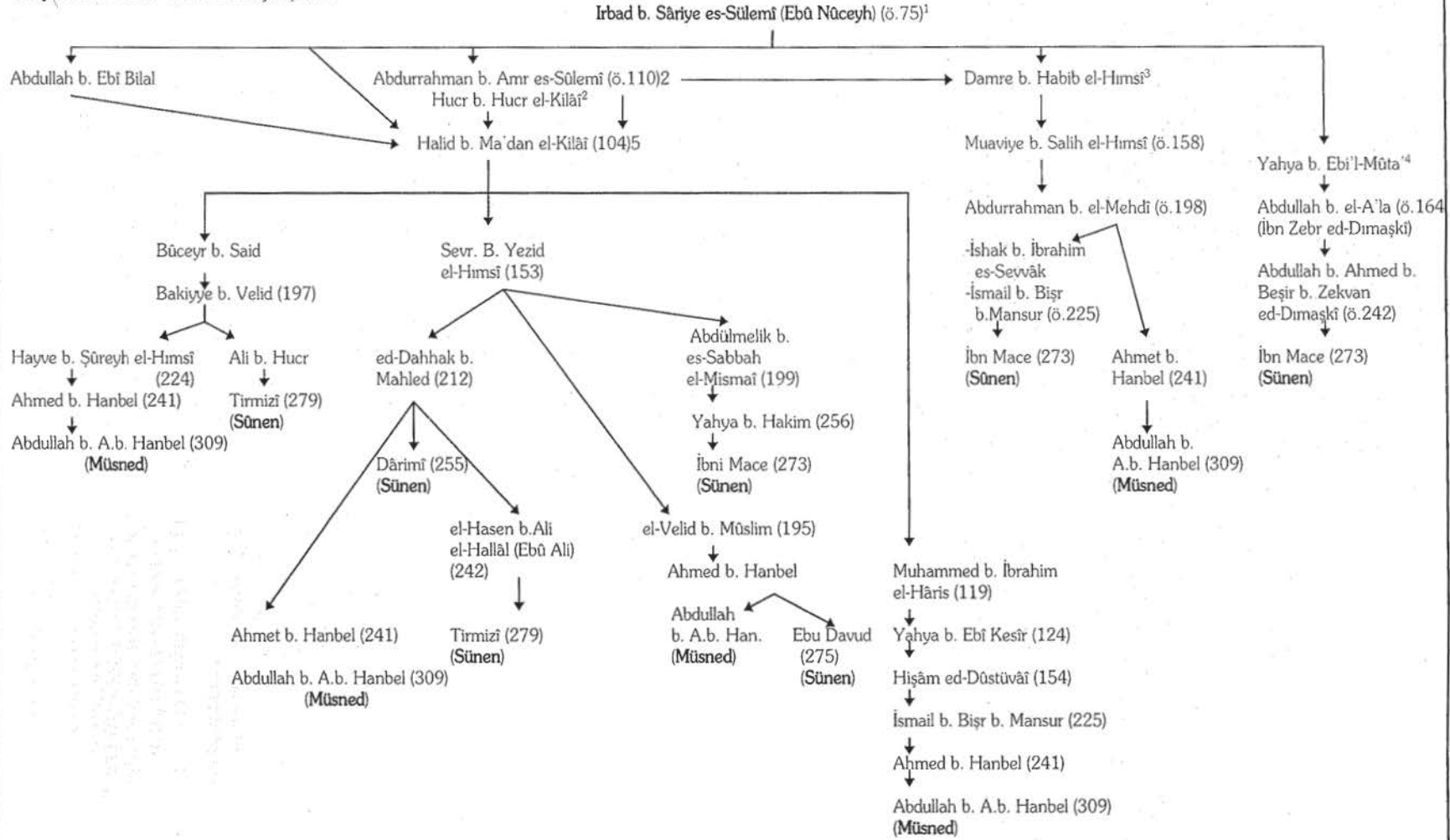
¹⁶⁸Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz., **Hadis ve Sünnetin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu** (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara-1996. Kur'an özelinde, dinî metinleri anlamayla ilgili farklı yaklaşımları tartışan bir makale için bkz. M. Paçacı, "Anlama (Fıkıh) Usûlüne Dair", **İslâmî Araştırmalar Dergisi** c.8, s.2 (1995) s.85-97.

¹⁶⁹Fıkıhî hadislerin değerlendirilmesi konusunda yapılan bir çalışma için bkz. M.Emin Özafşar, **Fıkıhî Hadisler ve Değerlendirilmesindeki Esaslar** (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara-1995.

¹⁷⁰Mecelle-i Ahkâm-i Adliye, 30.

¹⁷¹A.g.e., s.30.

"Aleyküm bi sünneti" hadisinin rivayet şeması

1. İlk müslümanlardan, Humus'a yerleşmiş.

2. Bu ikisi ilim ve rivayetle şöhret bulmuş kimseler değil. Buharî ve Müslim bunlardan hadis almamış. Bu hadis onların şartına uymuyor (*Camîu'l-Ülüm* 2/110)

3. Damre ile Irbad arasında Abdurrahman b. Amr'ın bulunması muhtemel. Diğer tarik bunu gösteriyor.

4. Irbad'dan semai yok. Ona mülâki olmamış (*Camîu'l-Ülüm*, 2/110)

5. Halid b. Ma'dan'ın Irbad'dan rivayeti bilinmiyor (*Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 3/222, 1 no'lu dipnot)

BİBLİYOGRAFYA

- Abdürrezzak b. Hemmâm, **el-Musannaf**, I-XI, 2.baskı, Beyrut-1983.
- Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned** I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul-1982.
- el-Askerî, Seyyid Murtazâ, **Meâlimu'l-Medreseteyn** I-III, 5.baskı, Tahran-1993.
- Ay Eyyüp "İlahî Mesajın Kadim Medeniyetlerdeki İzdüşümleri: Kur'an'ın Arkaplanına Arkeolojik Bir Yaklaşım" İslâmî Araştırmalar, cilt:9, sayı: 1-4, s.184-196, Ankara-1996.
- Bayraktar, İbrahim, **Değişik Yönleriyle Hz.Peygamber (s.a.v.)**, İzmir-1993.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya, **Ensâbu'l-Eşrâf**, (Neş. M. Hamidullah) 2.baskı, Kahire-1959.
- Bigiyef, Musa Carullah, **Uzun Günlerde Oruç**, Ankara-1975.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahih** I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981.
- Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)** I-XVIII, Akçağ Yayınevi, İstanbul-1993.
- el-Cassas, Ebû Bekir b. Ahmed, **el-Fusûl fi'l-Usûl** I-III, 1.baskı, Kuveyt-1988.
- Çiğ, Muazzez İlimiye, **Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümerdeki Kökeni**, İstanbul-1995.
- ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981.
- Denizkuşları, Mahmud, **Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Tıp**, 3.baskı, İstanbul-1990.
- Derveze, Muhammed İzzet, **Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı (Asru'n Nebî)** I-III (çev.Mehmet Yolcu) 2.baskı, İstanbul-1995.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, **Sünen** I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981.
- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit, **el-Alim ve'l-Müteallim (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde)** çev. Mustafa Öz, İstanbul-1981.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, **er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi**, Beyrut-t.y.
- Erul, Bünyamin, **Sahabede Peygamber Telakkisi ve Sünnet Anlayışı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara-1996.
- Fayda Mustafa, "Ebnâ", **TDV İslam Ansiklopedisi**, (X/78-79) İstanbul-1994.
- İslamiyetin Güney Arabistana Yayılışı**, Ankara-1982.
- el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, **el-İktisâd fi'l-İ'tikad**, AÜF Yayınları, Ankara-1962.
- Goldziher, Ignaz, **Muslim Studies** I-II (Almancadan çev. C.R. Barber-S.M. Stern) London-1967.
- Görmez, Mehmet, **Hadis ve Sünnetin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara-1995.
- Graves Robert-Patar Raphael, **Hebrew Myths, The Book of Genesis**, New York-1989.
- el-Hâkim en-Neysâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn** I-IV, Beyrut-t.y.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakih vel'l-Mütefakkih** I-II 2.baskı, Beyrut-1980.
- el-Kifâye fi İlimi'r-Rivâye**, Medine-t.y.
- Hatiboğlu, M. Said, **HZ.Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyâsî-İctimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri** (Basılmamış Doçentlik Tezi) Ankara.
- "Hz.Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri", **İslâmî Araştırmalar**, sayı: 2, (Ekim-1986), Ankara, s.5-11.
- İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu** (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed, **Meâlimu's-Sünen** I-IV, 1.baskı, Beyrut-1991.
- Hemmâm b. Münebbih, **Sahifetu Hemmâm b. Münebbih**, (Thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib), Kahire-1985.
- Huart M. Clement, "Yemende Yahûdî-Hristiyan Rivayeti" (çev. M.S. Hatiboğlu) **Journal Asiatique Serie**, X, Tome IV, 1904-Paris s.321-350.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, **Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlih** I-II Beyrut-t.y.
- el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb** I-IV (el-İsâbe'nin Kenarında), Beyrut-t.y. (1328 baskısından ofset).
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir, **el-Musannaf** I-XV, 1.baskı, Bombay-1983.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, **Müşkilü'l-Hadis**.
- İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi Şerh-i Sahihî'l-Buhârî** I-XIII, Beyrut-t.y.
- el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe** I-IV, Beyrut-t.y. (1328 baskısından ofset).
- el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye** I-IV, 1.baskı, Kuveyt-1973.
- İbn Haldun, Abdurrahman, **Mukaddime**, 4.baskı, y.y. 1978.
- İbn Hibban, Muhammed b. Ahmed, **el-İhsan fi Takrib-i Sahihî İbn Hibban** I-XVI (Tertib: Emir Alaaddin Ali b. Belbân el-Farisî), Beyrut-1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, **es-Siretu'n-Nebeviyye** I-IV, Kahire-1974.
- İbn İshak, Muhammed, **Siretu İbn-i İshak**, Konya-1981.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, **el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahihî ve'd-Daif**, 2.baskı, Halep-1982.
- Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd**, I-V, Beyrut-1987.
- İbn Kuteybe, Ebu Abdillâh Muhammed, **Hadis Müdâfaası (Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis)** çev. M. Hayri Kırbasoğlu, 1.baskı, İstanbul-1979.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, **Sünen** I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981.
- İbn Receb el-Hanbelî, **Camîu'l-Uiûm ve'l-Hikem**, I-II, 2.baskı, Beyrut-1991.
- İbn Sa'd, Muhammed, **Kitabu't-Tabâkâtü'l-Kebîr**, I-IX, Beyrut-1968.
- İbn Sîna, Ebû Ali el-Huseyn b. Abdillâh, **el-Kânûn fi'l-Tib (Kitabu'l-Edviye el-Müfrede ve'n-Nebâtât)** şerh ve tertib: Cebran Cebbûr, Beyrut-1986.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, **Minhâcüs-Sünne** I-IX, Riyad-1986.
- İbnü'l-Cevzi, Abdurrahman b. Ali, **Kitabu'l-Mevzûât** I-II, Beyrut-1995.
- İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed el-Cezerî, **Üsdü'l Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe** I-VII, Kahire-1970.
- Kâdî İyâz, Ebu'l Fadl İyâz b. Müsa, **eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafâ** I-II, Kahire-1977.
- el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, **el-Mevâhibu'l-**

Ledünniyye I-IV, Beyrut-1991.

el-Keşmîrî, Muhammed Enver, **Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî** I-IV, Beyrut-t.y.

el-Kettânî, Muhammed Abdulhayy, **H.z.Peygamber'in Yönetimi** (et-Terâtibü'l-İdâriyye) I-III, çev. Ahmet Özel, İstanbul-1993.

el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, **er-Risâletü'l-Müstatrafe**, İstanbul-1986.

el-Kureşî, Gâlib b. Abdülkâfî, **Evveliyâtu'l-Farûk fi'l-İdâreti ve'l-Kadâ** I-II, Beyrut-1990.

-----**Evveliyatu'l-Faruk es-Siyasiyye**, Mısır-1990.

el-Leknevi, Muhammed Abdulhayy, **Tuhfetü'l-Ahyâr bi lhyâ-i Sünneti Seyyidî'l-Ebrâr**, 1.baskı, Beyrut-1992.

Ma'mer b. Râşid, **el-Câmi'** (Abdürrezzak'ın **Musannafı** içinde X/379-XI), 2.baskı, Beyrut-1983.

Mecelle-i Ahkâmî Adliye, (Ahmed Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon), İstanbul-1305.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac, **el-Câmi-u's-Sahîh** I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981.

en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb, **Sünen**, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981.

Ogan Raif, "İslam Tedkikleri Enstitüsünün Profesör Alfred Guillaume Adında Bir Zâta Verdirdiği Dört Konferans Münâsebetiyle "(**Oryantalizmin Soruları** içinde) Der. Ahmet Parlakışık, 2.baskı, İstanbul-1995.

Özafşar, M.Emin, **Fikhî Hadisler ve Değerlendirilmesindeki Esaslar** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara-1995.

Paçacı, Mehmet, "Anlama (Fıkıh) Usûlüne Dâir" **İslâmî Araştırmalar** c.8, sayı:2, s.85-97, Ankara-1995.

Rebi' b. Habîb, **el-Câmiu's-Sahîh, Müsnedü'l-İmam er-Rebi' b. Habîb** I-IV, Kahire-1349.

es-Salihî, Muhammed b. Yusuf, **Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd** I-VI, Kahire-1993.

es-Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ebu Sehi, **el-Usûl**, İstanbul-1984.

es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, **el-Hasâisu'l-Kübrâ** I-III, Kahire-1967.

eş-Şafîî, Muhammed b. İdris, **el-Ümm** I-VII, 1.baskı, Bulak-1326.

es-Şatibî, İbrahim b. Mûsa, **el-İ'tisâm** I-II, 2.baskı, Beyrut-1991.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk** I-XI, Beyrut-t.y.

et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr** I-XVIII, 1.baskı, Beyrut-1994.

et-Talbî, Muhammed, "Bidatlar" (çev. M. Şimşek) **AÜİFD** sayı: 23, s.445-460, Ankara-1978.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsa, **Sünen** I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981.

el-Vakîdî, Muhammed b. Ömer, **Kitabu'l-Megâzî** I-III, Beyrut-1989.

Varlı, Mustafa-Sercan, Fehremez, **Kaynaklarla Peygamberimiz Hz.Muhammed (s.a.v.)'in Mucizeleri, Vasıfları, Husûsiyeleri**, İstanbul-1991.

Yarân, Rahmi, "Bid'at" **TDV İslam Ansiklopedisi** VI/129-131, İstanbul-1992.

ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi** I-XII, (çev. Ahmed Naim-Kamil Mîras), Ankara-1983.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed, **el-Kâşif** I-III, 1.baskı, Beyrut-1983.

-----**Mizânu'l-İ'tidâl** I-IV, 1.baskı, Kahire-1963.

-----**Siyerü A'lami'n-Nübelâ** I-XXIII, Beyrut-1982.

-----**Tezkiretu'l-Huffaz** I-IV, 3.baskı, Haydarabâd-1956.